

1.02

UDK: 94(497.4)"1914/1918":930(=163.6) "1994/2014"

Petra Svoljšak*

Prva svetovna vojna in Slovenci: 1994–2014

IZVLEČEK

Razprava obravnava slovensko zgodovinsko produkcijo o prvi svetovni vojni od leta 1994 do leta 2014 in je nadaljevanje komentirane bibliografije, ki je zajela obdobje med letoma 1918 in 1993. V obravnavanem obdobju je bil zabeležen ne le velik porast pisane besede, temveč tudi vsebinski premik od »jugoslovanskih« tem, ki so krojile državotvorni spomin po 1. svetovni vojni, pa preko umika tematike 1. svetovne vojne v senco zgodovinskih obravnav, vse do tematsko zelo raznovrstnega raziskovanja. Osrednja tema je zagotovo soška fronta, zanimanje se usmerja na izkušnjsko plat vojne, na vprašanja žensk, vloge cerkve, padlih vojakov in s tem povezanim (pre)-oblikovanju spomina in spominske krajine v zadnjih desetletjih.

Ključne besede: prva svetovna vojna, slovensko zgodovinopisje in publicistika, bibliografija 1994 – 2014

ABSTRACT

WORLD WAR I AND SLOVENIANS: 1994–2014

The paper examines the Slovenian historiographic production about the topic of World War I from 1994 to 2014 and represents a continuation of a commented bibliography, which encompassed the period from 1918 to 1993. The time between 1994 and 2014 was characterised by enormous production and a shift of the contents from the »Yugoslav« themes, which had tailored the statehood remembrance after World War I; the decline of the World War I themes as the focus shifted to the historiographic examination of World War II; and the very diversified research in the last period. The central theme of the historical writings is the Soča/Isonzo Front, but not merely as a military process: the focus shifted on the level of the soldiers' experience, gender studies, the role of the Church, fatalities among soldiers, and remembrance of World War I. All of these issues have been subjected to historical research as well.

Keywords: World War I, Slovenian historiography and journalism, bibliography 1994 - 2014

* dr., izredna profesorica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000-Ljubljana in Univerza v Novi Gorici, Vipavska cesta 13, 5000-Nova Gorica, petrasv@zrc-sazu.si

»Ko ljudje govorijo o vojni, ko ima vsakdo o njej kaj povedati, je to tudi znak, da gre za velik zgodovinski dogodek,« sta v uvodu v referenčno delo o 1. svetovni vojni v zgodovini zapisala Jay Winter in Antoine Proust, in tudi sodobniki so kaj hitro dojeli, da živijo izjemen čas.¹ Tudi zato so jo že leta 1915 poimenovali Velika vojna, nemško poimenovanje *Weltkrieg* pa naj bi vojno celo antedatiralo. Kakor ugotavlja Igor Grdina, je poimenovanje prva svetovna vojna »ne povsem točna oznaka za dogajanje tolikšnih razsežnosti, da je vsak pogled nanj lahko zgolj parcialen,« in dodaja, v nasprotju s razmišljanjem J. Winterja, da tega časa »v/ celoti /.../ ni mogel zaznati nobeden od njenih arhitektov, pa tudi nihče, ki je sodeloval v njej ali jo potem mislil.«²

Zgodovino pisanja o 1. svetovni vojni v prvi vrsti predstavljajo raznovrstne teme, ki so se v ospredje raziskovanja postavljale v določenem času in prostoru, zagotovo pa je zanimivo dejstvo, da bolj kot se od dogodka oddaljujemo, večje je zanj zanimanje, pa ne zgolj, zagotovo pa tudi, zaradi stotih obletnic njenega začetka, nadaljevanja in konca. V evropskih okvirih je napisanih tisoče knjig, časopisov, organiziranih je bilo veliko fascinantnih in živahnih konferenc in kolokvijev, muzejskih predstavitev in filmov, nastajali so novi spletni portali,³ Facebook profili ali spletne enciklopedije,⁴ ki naslavljajo različne starostne in interesne skupine. V Evropi, zlasti v zahodni in postopoma tudi v Sloveniji, se oblikuje interdisciplinarna skupnost raziskovalcev zgodovinarjev, sociologov, antropologov, pravnikov, literarnih zgodovinarjev, ne nazadnje pa vsakovrstna, predvsem pa besedna produkcija raste tudi s porastom študentske in akademske populacije ter z vpeljevanjem študijskih predmetov v visokošolske študijske programe, in kar so bili včasih posamezniki, je v desetletjih preraslo v skupnost.

Zgodovinarjem je bil raziskovalni razmah omogočen zaradi nakopičene dokumentacije, odpiranja arhivov, z metodološkim razširjanjem nabora virov, od pisnih arhivskih do spomenikov, komemorativnih plošč, razglednic in različnih predmetov, kar pa je tudi bolj odraz načinov spominjanja kot pa vojne same. Kot opozarjata Winter in Proust, je zgodovina vojne izrazito fragmentirana in je težnja po celostni, poenoteni zgodbi povsem neučinkovita.⁵ Problematizacija vojne je povečini oblikovana na nacionalnih temeljih in »prvo« pravilo, ki še vedno vlada historiografiji 1. svetovne vojne, je, da ima vsaka država svojo lastno zgodovino vojne, pri čemer je namerano izpuščen njen globalni ali vsaj svetovni vidik, čeprav je že od medvojnega časa

¹ Jay Winter in Antoine Prost, *The Great War in history: debates and controversies, 1914 to the present* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006), 6.

² Igor Grdina, »Nedokončana vojna,« v: *Velika vojna in mali ljudje*, ur. Igor Grdina (Šentjur: Knjižnica; Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK, 2014), 7–12.

³ Npr. »Svetovna vojna 1914 – 1918: Spletno mesto ob 100. obletnici začetka 1. SV,« *Prvi interaktivni multimedijiški portal, MMC RTV Slovenija*, <http://www.rtvlo.si/prva-svetovna-vojna/zgodbe-in-pricevanja/sto-let-izbruha-1-svetovne-vojne-posljite-nam-pisma-razglednice-fotografije/328017.100letprve.si>, »*First World War Centenary*, <http://www.1914.org/>. *2014-2018: 100 Jahre Erster Weltkrieg*, <http://www.100-jahre-erster-weltkrieg.eu/home.html>. »La Grande Guerra più 100,« *+100cal*, <http://www.lagrandeguerrapiu100.it/>.

⁴ Na primer: *1914-1918-Online: International Encyclopedia of the First World War*, <http://encyclopedia.1914-1918-online.net/home/>.

⁵ Winter in Proust, *The Great War in history*, 192.

prevzela ime svetovna vojna. Omenjanje njenega globalnega vidika se poudarja šele v zadnjem času, morda tudi pod vplivom splošne globalizacije vsakdanjega, političnega, socialnega življenja nas sodobnikov, in se sodobna terminologija preslikuje v čas pred stotimi leti. Prva svetovna vojna kot globalna naj bi tako pomenila 50-mesečno vojno udejstvovanje vseh največjih svetovnih imperijev in industrializiranih gospodarstev, po zgodovinarjih globalizacije naj bi leto 1914 predstavljalo prvi trenutek preloma prve faze globalizacije, ki je dosegla dotlej nepredstavljen obseg in doseg.⁶ Drug izraz, ki se poleg že uveljavljenih prav tako na novo pojavlja v literaturi, pa je absolutna vojna, o naravi katere je razmišljal že Clausewitz v zgodnejšem obdobju svojega ustvarjanja, intelektualna naslednica absolutne pa je njegovem zrelem obdobju postala »idealna vojna«, to je vojna v najčistejši obliki, kot brezkompromisno dejanje nasilja do naravnih ekstremov vojne in brez političnih ali moralnih »vsadkov«. ⁷ I. Grdina je absolutnost vojne razpoznal v dejstvu, da je vsakega prebivalca bojujočih se držav zaznamovala z občutenjem njenih posledic, o njeni naravi pa je prav omenjeni avtor med slovenskimi zgodovinarji pravzaprav edini tudi razmišljal in opredelil pojme, kot so globalna, absolutna in totalna.⁸

Zorni kot sodobnih raziskav prve svetovne vojne se je razširil, nekoliko bolj je prisotna evropska perspektiva, pri čemer velja poudariti, da temu botrujejo tudi povsem stvarne zgodovinske okoliščine velikih zahodnih nacionalnih držav, ki so si »delile« bojišče in s tem tudi vojno izkušnjo. Po drugi strani je v srednjeevropskem prostoru, nekdanjem avstro-ogrskem zgodovinskem prostoru, transnacionalna in primerjalna perspektiva vendarle deloma bolj samodejno prisotna, ker se posamezne nacionalne skupnosti nekdanje monarhije v obravnavah svojih zgodovin ne morejo povsem izključiti iz prostora in konteksta, ki so ga živele in v katerega so bile vpete. V tem smislu morda lahko bolj utemeljeno govorimo o deljeni zgodovini (*shared*) zgodovini kot pa o skupni (*common*) zgodovini, prav zaradi fragmentiranih skupnostnih (nacionalnih, socialnih, kulturnih, ipd.) izkušenj. Toda če se povrnemo v evropski kontekst, še vedno ni mogoče spregledati dejstva, da zahodnoevropski pisci največkrat pišejo o evropskem zgodovinopisju s poudarjenim zahodnoevropskim pogledom.

Kot poudarjata J. Winter in A. Proust, so najboljši primeri evropske ali celo globalne perspektive obravnavanja 1. svetovne vojne visokošolski učbeniki, splošne, poljudne obravnave zgodovine svetovne vojne ali morda zbirke/zborniki esejev,⁹ medtem ko v obravnavi ožjih zgodovinskih problematik dosega največ komparativni oziroma relacijski učinek, in sicer s poglobljanjem nacionalne zgodovine s pomočjo merjenja, razumevanja, upoštevanja odnosov med osrednjimi nacionalnimi problematikami in širšim zgodovinskim kontekstom. Tako se je odprl prostor podobnostim in različnostim, pri čemer zgodovinar razume druge kontekste predvsem v ogledalu svojega.

⁶ Jay Winter, »Introduction to Volume 1,« v: *The Cambridge history of the First world war. Vol. 1, Global war*, ur. Jay Winter (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2014), 11.

⁷ Carl von Clausewitz, *O vojni* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2004).

⁸ Grdina, »Nedokončana vojna,« 8. Igor Grdina, »Prva svetovna vojna – spopad med zaupanjem, modernizacijo in realizacijo načrtov,« v: *Velika vojna in mali ljudje*, 107–24.

⁹ Winter in Proust, *The Great War in History*, 193–94.

Zgodovinsko razmišljati o vojni pomeni umestiti jo v kronološko zgradbo, toda tako kot v drugih primerih je tudi kronologija 1. svetovne vojne različno časovno opredeljena, kar velja že za sam začetek 1. svetovne vojne, in toliko bolj za njen konec ali nadaljevanje. Kot poudarja J. Winter, globalna zgodovina 1. svetovne vojne »potrebuje« kronološko »osvežitev«, ki okvirje začetka in konca 1. svetovne vojne postavlja pred leto 1914 in po letu 1918.¹⁰ Različne periodizacije pomenijo zato tudi različen položaj posameznih zgodovinskih šol, različna zgodovinsko utemeljena izhodišča, pri čemer se je treba zavedati, da soočenje različnih periodizacij ne pomeni izničenja posameznosti, posebnosti, ki sooblikujejo spomin skupnosti na čas pred stotimi leti.

Pred obravnavo razvojne poti slovenskega zgodovinjstva 1. svetovne vojne, pri čemer izraz zgodovinjstvo razumem kot prostor sobivanja zgodovinopisja in pisanja zgodovine, naj v nekaj potezah skiciram razvojno pot referenčnega, to je zahodnoevropskega zgodovinopisja, predvsem seveda britanskega in francoskega, v t. i. prvo generacijo pa je mogoče vključiti tudi avstrijsko, nemško in italijansko zgodovinopisje. Zgodovinske šole 20. (pogojno tudi 21. stoletja) so doslej nezadovoljivo odgovarjale na nekaj skupnih vprašanj: Kako in zakaj je izbruhnila 1. svetovna vojna, Kako je bila vodena, kar je neposredno povezano v vprašanju zmage in poraza, katere so bile posledice.

Nato se je oblikovalo še sedem temeljnih tem, ki so se poleg treh osrednjih vprašanj pojavljale v vseh glavnih generacijah, ki so pisale in pišejo zgodovino 1. svetovne vojne: diplomatska zgodovina, gospodarska zgodovina, zgodovine generalov, vojakov, delavcev, civilistov in zgodovina spomina.

Začetek zgodovinopisja o prvi svetovni vojni sodi v začetek vojne, njegova prvotna naloga je bila zabeležiti »velik in vznemirljiv čas« za udeležence vojne in njihove potomce.¹¹ Tako so nastale obsežne vojne zbirke sočasnih dokumentov, ki so postavile temelje vojnim muzejem, ki so prav tako nastajali že med 1. svetovno vojno (npr. Imperial War Museum v Londonu) kot nosilci opredmetenega spomina na še trajajočo vojno. Prav zbirke dokumentov naj bi postavile temelje zgodovinopisju 1. svetovne vojne ter naslavljale akademsko javnost k pisanju zgodovin prve velike vojne 20. stoletja. Tudi na Slovenskem so se leta 1916 začele priprave za vojni muzej pod okriljem Deželne centrale za domovinsko varstvo za Kranjsko,¹² ki jo je vodil dr. Josip Gruden s člani dr. Valentinom Krisperjem, goriškim beguncem dr. Franom Pavletičem in Franom Ježem. Centrala naj bi skrbela na eni strani za vojaške grobove, predvsem pa se usmerila v zbiranje predmetov, s katerimi bi opremili vojne muzeje v Ljubljani, na Bledu in v Bohinju, ker bi spomin na čas soške fronte pomenil veliko

¹⁰ Winter, »Introduction«, 11.

¹¹ Gerd Krumeich in Gerhard Hirschfeld, »Writing the history of the First World War,« v: *Brill's encyclopedia of the First World War*, ur. Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich in Irina Renz (Leiden, Boston: Brill, 2012), 241.

¹² Maja Žvanut, »Delovanje Deželne centrale za domovinsko varstvo za Kranjsko med I. svetovno vojno - priprave za vojni muzej,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 33, št. 1 (1985): 64–67. Mateja Kos, »Deželni muzej in prva svetovna vojna,« *Argo* 57, št. 1 (2014): 34–47.

turistično zanimivost. Poleg predmetov je odbor pozival k zbiranju razglasov, krušnih kart, dokumentov, pisem, fotografij, še posebno domačih vojakov, zamislili so si, da bi življenje na fronti upodobili različni umetniki, kar je podprl tudi poveljnik 5. soške armade general Svetozar Borojević pl. Bojna, Marca leta 1916 je bil izdelan tudi načrt vojne zbirke, kar je predstavljalo vrhunec dela odbora in tudi začetek ter konec vojne zbirke, »projekt« pa je moral na uresničitev počakati skoraj tričetrstoletja.¹³

Letnice, ki sta jih J. Winter in A. Proust postavila kot prelomne v razvoju zgodovinarstva 1. svetovne vojne, so bile 1935, 1965 in 1992; leta 1935 so se prvič javno srečali francoski in nemški zgodovinarji 1. svetovne vojne, leto 1965 je predstavljalo presečišče 50. obletnic začetka 1. svetovne vojne, ruske revolucije in premirja, zadnja letnica predstavlja leto odprtja Historial de Peronne, kulturnozgodovinskega raziskovalnega centra in muzeja 1. svetovne vojne francoskih, britanskih in nemških zgodovinarjev ter tako kolektivnega pristopa k obravnavanju 1. svetovne vojne (na zahodnem bojišču), morda celo prvega koraka k evropeizaciji zgodovine 1. svetovne vojne.

Prva generacija je vojno razumela v okviru Clausewitzevega načela o vojni kot nadaljevanju politike z drugimi sredstvi, zato je zanjo značilno pisanje zgodovine od zgoraj navzdol, saj so jo pisali generali, diplomati, vojna je bila razumljena kot politični in diplomatski problem. Osrednja tema zgodovinskih del je bila problematika krivde. Kot glavnega predstavnika te generacije poznavalci razpoznajo Pierra Renovina¹⁴ ter kot značilnega navajajo njegov citat, da pričevanja, vojakov, katerih raziskovanje je pomembno za razumevanje ozračja bojev, le redko lahko dajo informacije o vodenju operacij, saj je njihov zorni kot preozek.¹⁵ Vojaška zgodovina je bila v tem kontekstu heroična, gospodarska se je osredotočala predvsem na reparacije, utemeljevala je zakonitost antantne blokade, civilno prebivalstvo pa je videla kot maso, mobilizacijski bazen in predvsem kot, v primerjavi z vojaštvom, zaščiteno prebivalstveno skupino.

V drugo generacijo štejejo pričevalci 2. svetovne vojne, po kateri je bila njena predhodnica razumljena kot tragedija, ki so jo odigrali močni kolektivni dejavniki – vojaki, delavci, civilisti. Pod vplivom francoskih vojnih veteranov je bila zgodovina »od zgoraj« reintegrirana z izkušnjo vojaka, torej z zgodovino »od spodaj«. Za to obdobje je bil značilen izjemen porast knjižne produkcije. Druga generacija je poudarek prenesla na socialno problematiko in razredni konflikt, marksistično usmerjeni zgodovinarji poudarjeno na delavstvo, rudarje in kmete. Njeni predstavniki so bili na polju diplomatske zgodovine James Joll,¹⁶ Fritz Fischer je v študiji *Griff nach delt*

¹³ Leta 1990 je bil ustanovljen prvi slovenski muzej prve svetovne vojne Kobariški muzej, v Goriškem muzeju je zasnova za Muzej 1. svetovne vojne na Sveti gori nastala že leta 1968, a ostala neureničena.

¹⁴ *Les Origines immédiates de la guerre (28 juin-4 août 1914)* (Alfred Costes, 1925). *La Crise européenne et la grande guerre, 1904-1918* (Alcan, 1934). *Evropska kriza i prvi svjetski rat* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008).

¹⁵ Winter in Proust. *The Great War in History*, 14.

¹⁶ *The Origins of the First World* (London: Longman, 1987).

*Weltmacht*¹⁷ razburkal vode diplomatske zgodovine in »potrdil« nemško odgovornost za začetek 1. svetovne vojne, na področju vojaške in diplomatske zgodovine se je premik zgodil iz izvora vojne v njene cilje, pomemben predstavnik je bil Marc Ferro,¹⁸ na področju socialne zgodovine vojne so se začela uveljavljati imena, ki še danes krojijo tokove zgodovinopisja 1. svetovne vojne: Jay Winter,¹⁹ John Horne,²⁰ v Franciji pa Jean Jaques Becker²¹ in Antoine Prost.²² Nezanemarljiv je bil tudi vpliv 2. svetovne vojne na pisanje zgodovine 1. svetovne vojne, ker so žrtve 2. svetovne vojne, v kateri je civilno prebivalstvo postalo malodane enakovreden dejavnik, nadštevilčile žrtve predhodne vojne in je postala 1. svetovna vojna bolj evropska. V gospodarski zgodovini je bilo poudarjeno partnerstvo velike industrije, ekonomskih interesnih skupin in vojske – t. i. elit moči. V ta čas sodijo tudi začetki zanimanja za t. i. domačo fronto, poudarjeni so bili socialni nemiri in revolucije ob koncu vojne.

V času druge generacije je kot izjemen dejavnik diseminacije nastopil nov medij – televizija. Leta 1964 je BBC posnel prvo serijo *The Great War*, v kateri so gledalci lahko prvič videli podobe 1. svetovne vojne, ki jih je v prvi ilustrirani zgodovini 1. svetovne vojne uporabil tudi A.J.P. Taylor,²³ da bi vojno predstavil kot brezumno potrato.

Tretja generacija je začela pisati kulturno zgodovino vojne in mikrozgodovinske analize, raziskovati identitete, spomin, ideje, obnašanje, občutja, aspiracije vojakov, izpostavila je problematiko miru, ki je ustvaril novo vojno. Začetnika sta bila Paul Fussel²⁴ in John Keegan,²⁵ na polju kulturne zgodovine vojne so osrednja mesta prevzeli Jay Winter,²⁶ George Mosse,²⁷ Stephane Audoin – Rouzeau,²⁸ Anette Becker,²⁹ ter številni drugi. Vojaško zgodovino so pisali pod vtisom vietnamske in alžirske vojne, t. i. »nova« ali kulturna vojaška zgodovina se je začela ukvarjati s problematiko prostega časa, nasilja, z jezikom vojaških pesmi, s spolnimi praksami, moralo, kulturo ipd.

¹⁷ *Griff nach der Weltmacht: die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18* (Düsseldorf: Droste, 1961).

¹⁸ *La Grande Guerre: 1914–1918* (Paris: Gallimard, 1969).

¹⁹ *The great war and the British people* (Cambridge: Harvard University Press 1986). *The experience of World War I*. (London: Macmillan, 1988).

²⁰ *Labor at war: France and Britain 1914–1918* (Oxford: Clarendon Press, 1991).

²¹ *The Great War and the French people* (Leamington Spa: Berg, 1980).

²² *Les anciens combattants et la société française: 1914–1939*, 3. vol. (Paris: Presses de la FNSP, 1977).

²³ *The first world war: an illustrated history* (London: Penguin Books, 1966).

²⁴ *The Great war and modern memory* (New York: Oxford University Press, 1975). Prevod v slovenščini: *Velika vojna in moderni spomin* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2013).

²⁵ *The face of battle* (Harmondsworth: Penguin, 1978).

²⁶ *Sites of memory, sites of mourning: the great war in European cultural history* (Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1996).

²⁷ *Fallen soldiers: reshaping the memory of the world wars* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1991).

²⁸ *L'Enfant de l'ennemi 1914–1918* (Paris: Aubier, 1995).

²⁹ *Les Monuments aux morts: patrimoine et mémoires de la grande guerre* (Paris: Ed. Errance, 1988).

V gospodarski zgodovini so se raziskave osredotočale na kompleksen sistem distribucije in preskrbe fronte in zaledja, na gospodarske cilje vojne in njihove mednarodne posledice.

Tudi na polju obravnav civilnega prebivalstva je bil pristop kulturnozgodovinski, v ospredje so vstopila vprašanja nasilja in vojaške okupacije, pri čemer sta ledino zagotovo orala John Horne in Alan Kramer.³⁰

V zgodovini spomina je do leta 1970 dominirala naracija veteranov in je bil spomin izrazito moški, odtlej pa so se obravnave obrnile od spomina h komemoraciji, k mentaliteti enot, k vprašanju vojnih psihoz in psihičnih težav. V zadnjih dvajsetih letih se je zgodil odločilen preobrat v raziskavah prvovojne izkušnje: osebnost se je »umaknila« iz središča zgodovine vojne, vanj so vstopile predstave o vojni z zornega kota kulture vojne, mentalitete množic, tudi v razpravah o izvoru vojne ali politične odgovornosti za vojno je pozornost usmerjena k mentalitetam in nacionalnim občutenjem posameznih evropskih družb.³¹ Čeprav posameznik ni več v središču pozornosti, pa je njegova izkušnja, predvsem z »bottom-up« zornega kota, postala dragocen vir proučevanja, na osnovi katerega bi morda lahko zaznali razsežnosti vojne na ravni posameznika in kolektiva.

V zadnji dve desetletji evropskega zgodovinopisja 1. svetovne vojne bo postavljena tudi slovenska produkcija, pri čemer sta razloga za takšno določitev vsaj dva. Prvi je zagotovo velik porast knjižne bere na temo 1. svetovne vojne v slovenskem jeziku, drugi pa je bolj tehnične narave, saj je bil z letom 1993 zamejen bibliografski pregled slovenskega zgodovinopisja in publicistike o 1. svetovi vojni, ki se je osredinil na tematike, ki so bile obravnavane v obdobju od konca 1. svetovne vojne pa do leta 1993 tako v knjižni obliki kot v člankih v znanstveni in strokovni periodiki ter časopisju.³² Zlasti slednjemu se pričujoča razprava delno izogiba, saj je postala »člankovna« produkcija zlasti v letih obeleževanja stote obletnice začetka prve svetovne vojne tudi v slovenskih okvirih težko obvladljiva.

Čeprav je neizpodbitno dejstvo, da se v razvoju vsakega zgodovinopisja zgodijo nihanja, oseke in plime, pa v slovenskem primeru o tem na tako dobeseden način ne moremo govoriti, ker navedeno dejstvo predpostavlja vendarle neki kontinuirani, večdesetletni neprekinjeni razvoj. V preteklih 95. letih je slovensko pomnjenje prve svetovne vojne nihalo bolj med triumfom in pozabo kot pa v nekem razvojnem plimovanju, pri čemer je pozaba spremljala slovenski zgodovinski spomin na avstro-ogrsko vojno izkušnjo tudi v času, ko je bila 1. svetovna vojna del t. i. državotvornega spomina v času kraljeve Jugoslavije, ki je svojo skupno jugoslovansko zgodovino utemeljevala prav na izkušnji velike vojne oziroma njene poudarjene dobrovoljske in južnoslovanske združiteljske preteklosti. Čeprav so si slovenski veterani 1. svetovne

³⁰ *German Atrocities, 1914: A History of Denial* (New Haven: Yale University Press, 2001).

³¹ Yohann le Tallec, »Historiography of World War One,« *British Library*, pridobljeno 25. 9. 2015, <http://www.bl.uk/world-war-one/articles/historiography-of-world-war-one>.

³² Petra Svoljšak, »Prva svetovna vojna in Slovenci: 1. del,« *Zgodovinski časopis* 47, št. 2 (1993): 263–87. Petra Svoljšak, »Prva svetovna vojna in Slovenci: II. 1945–1992,« *Zgodovinski časopis* 47, št. 4 (1993): 547–67.

vojne ves povojni čas prizadevali za dostojen in enakopraven odnos države do vseh vojaških izkušenj, ki so doletele vojake nove kraljevine med 1. svetovno vojno, pa v vklapljanju v vsejugoslovansko zgodbo niso bili povsem uspešni.³³ Po drugi strani pa je bil čas med obema vojnama bistveno bolj produktiven na področju publicistike o 1. svetovni vojni, s številnimi spomini na vojaška leta, na vojno ujetništvo, na vojno uporništvu, in presenetljivo malo na soško fronto. Slednja je ostajala v živem spominu predvsem na njenem matičnem geografskem področju, ki pa je po vojni bilo bitko za svoj etnični obstoj v pogojih okupacije in priključitve h Kraljevini Italiji. Ta prostor je bil prežet z italijansko zmagovito retoriko in spominom, »utelešenem« v velikih kostnicah na robu in v samem osrčju slovenskega etničnega prostora, medtem ko se je slovenski spomin na avstro-ogrsko, predvsem pa vojno izkušnjo, umaknil v intimnost.

Čas po drugi svetovi vojni je bil čas umika iz javnega spomina, iz zgodovinskih obravnav, tudi publicistike, ne glede na tematiko ali prostor, molk so občasno prekinjale polemike o vojaških uporih, pa o političnih preganjanjih v obdobju t. i. vojnega absolutizma, pri čemer velja poudariti, da ostaja za slednjo tematiko še vedno referenčno delo Janka Pleterskega *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*,³⁴ dopolnjeno z dokaznim gradivom desetletje kasneje.³⁵ Tudi novejša raziskave osnovne slike ne spreminjajo, jo pa pomembno dopolnjujejo tako z raziskavami preganjanja duhovnikov na Štajerskem,³⁶ z vsebinsko in številčno razčlenitvijo kaznivih dejanj,³⁷ ter »klasično« in natančno politično zgodovino na Slovenskem v času zadnje vojne monarhije.³⁸

In spet se je ponovila zgodovina obravnave vojne na soškem bojišču, ki ni naletela na večjo pozornost slovenske zgodovinske stroke, čeprav je do leta 1993 doživela dvajset monografskih obdelav, od česar jih je kar polovica razstavnih katalogov ali vodnikov in le peščica strokovnih študij, ter jih je velika večina izšla proti koncu 80.

³³ Petra Svolfšak, »Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: 'Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi',« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 277–88.

³⁴ *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1971).

³⁵ *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije*, ur. Janjo Pleterski (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1979 [i.e.] 1980). *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917: poročila vojaške in vladne komisije. zv. 2, Priloge poročilom vladne komisije (izbor)*, ur. Janjo Pleterski (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1982).

³⁶ Filip Čuček in Martin Moll, *Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih = Priester hinter Gittern: die Berichte der im Sommer 1914 in der Untersteiermark verhafteten geistlichen an ihren Bischof* (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2006).

³⁷ Dragan Matić, »Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med I. svetovno vojno,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 32, št. 1/2 (1992): 201–19.

³⁸ Walter Lukan, »Dunaj in slovenska politika od 1848 do 1918,« v: *Dunaj in Slovenci*, ur. Darja Mihelič (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994), 47–56. Walter Lukan, »Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni,« *Zgodovinski časopis* 62, št. 1/2 (2008): 91–149. Walter Lukan, *Iz črnozlate kletke narodov v zlato svobodo: habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014).

in v začetku 90. let prejšnjega stoletja, morda naključno, morda pa tudi ne, vzporedno s procesom slovenske državne osamosvojitve, zagotovo pa spodbujeno z razstavo Goriškega muzeja leta 1987 *Soška fronta 1915–1917*.³⁹

Slovensko zgodovinjene 1. svetovne vojne tako ni prehodilo razvojne poti, kot se je začrtala v zahodnoevropskem zgodovinopisju. Toda če za zahodnoevropsko zgodovinopisje kot prelomno velja leto 1992, ko je bil odprt muzej in raziskovalni center Historial de Perrone v neposredni bližini nekdanjih bojišč na Sommi, s čimer naj bi se približali transnacionalni ali vsaj primerjalni poti raziskovanja in predstavljanja zgodovine 1. svetovne vojne, moremo za slovenski prostor to letnico postaviti ne toliko let naprej glede na splošni zaostanek slovenske historiografije o 1. svetovni vojni, to je v leto 2004, ko je Slovenska matica pod strokovnim vodstvom dr. Petra Vodopivca organizirala prvi več-disciplinarni slovenski simpozij »Velika vojna in Slovenci«. ⁴⁰ Teda je bila slovenska zgodovina 1. svetovne vojne postavljena v evropski kontekst Velike vojne z uporabo takšnega poimenovanja, ki naj bi najbolje opredelilo večdimenzionalnost vojnega časa in vojnih izkušenj. Prelomnosti dogodka, to je simpozija, ne gre pripisati zgolj več-disciplinarnemu pristopu, temveč naboru tematik (literatura, umetnost, cenzura, dediščina, historiografija, zaledje, vera, stereotipi), ki so bile predstavljene v kulturnozgodovinsko perspektivo. Sledil je tudi pomemben in edinstven kulturnozgodovinski tekst različnih avtorjev, ki ga je slovensko znanstveno meroslovje ocenjevalo z najnižjimi točkami v kategoriji znanstvenih člankov, čeprav gre za vsebinsko in metodološko izvirna dognanja slovenske znanstvene scene in prvi tovrstni skupni znanstveni napor slovenske znanosti, da iz različnih zornih kotov osvetli dogajanje na Slovenskem v času 1. svetovne vojne, sooči različne metodološke pristope ter pokaže na možnosti izrabe vsakovrstnih virov kot izvirnih pripovedovalcev časa. Omeniti tudi velja, da je že leta 1995 založba Nova revija izdala Slovensko kroniko XX. stoletja, kjer so bile raznovrstne tematike 1. svetovne vojne, od političnih, kulturnih, gospodarskih, vojaških, geslovno predstavljene slovenski javnosti, 1. svetovna vojna pa je bila postavljena v okvir prelomnih procesov slovenske zgodovine 20. stoletja. ⁴¹ Celosten in pregleden vpogled v zgodovino Slovencev in Slovenk ter slovenskega prostora med 1. svetovno vojno, z vidika vojne in vojaške zgodovine, obravnava tudi sinteza *Slovenska novejša zgodovina*. ⁴²

V kontekst kulturnozgodovinske obravnave 1. svetovne vojne lahko postavimo tudi kulturno zgodovinsko študijo *O žalosti niti besede*. ⁴³ Gre za prvi slovenski po-

³⁹ Drago Sedmak, *Soška fronta: 1915–1917: razstava ob 70-letnici zadnjih bojev ob Soči* (Nova Gorica: Goriški muzej, 1987).

⁴⁰ *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (Ljubljana: Slovenska matica, 2005).

⁴¹ *Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1. 1900–1941* (Ljubljana: Nova revija, 1995).

⁴² *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 2. zv. (Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005).

⁴³ Oto Luthar, *»O žalosti niti besede«: uvod v kulturno zgodovino velike vojne* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2000).

skus umestitve slovenske izkušnje 1. svetovne vojne in spomina nanjo v širši evropski spominski objem. To je bilo mogoče doseči skupaj z uvodno študijo, z vzporedno pripovedjo slovenskih piscev spominov in njihovih sodobnikov na zahodni fronti, slednji so v kulturnem spominu in zgodovinopisju Evrope postali referenčni za celotno 1. svetovno vojno, čeprav so bile njene geografske razsežnosti bistveno večje in od fronte do fronte drugačne. Kulturnozgodovinski princip pripovedovanja o vojni je botroval tudi študiji Pavline Bobič *Vojna in vera*,⁴⁴ ki ob delovanju slovenske katoliške cerkve med veliko vojno⁴⁵ raziskuje mesto vere v pričevanjih, čustvovanju in občutenju slovenskih vojakov.

V času po prvem sistematičnem komentiranem slovenskem bibliografskem pregledu literature o 1. svetovni vojni, torej po letu 1993, je slovensko zgodovinjeno 1. svetovne vojne odprlo veliko tematik, ki jih lahko uvrstimo tako v kategorijo transnacionalne kot tudi deljene (*shared*) zgodovine. Zaradi lažje obravnave bo prostor zgodovinske obravnave ves čas obravnavan kot zgodovinjeno, kot ukvarjanje z zgodovino, pri čemer bo po potrebi izpostavljen zgodovinarski ali ljubiteljski pristop predvsem zato, ali v primerih, kjer je med njima zelo jasna vsebinska ločnica.

V obdobju, ki je pravzaprav časovni okvir razprave, lahko, še vedno s pridržkom, govorimo o sistematičnem raziskovanju, ki ga kroji neustrezna raziskovalna politika, temelječa na projektih, kar pomeni nestalen dotok denarja za temeljne raziskave, a jih temu navkljub izvajajo kompetentne raziskovalne skupine in vztrajni posamezniki in posameznice. Če izvzamemo leti 2014 in 2015, ki opredelujeta stoti obletnici začetka 1. svetovne vojne in vojne na soški fronti, in je njeno vsakovrstno upodabljanje in ubesedovanje predvsem odziv na primernost trenutka, pa vendarle lahko ugotovimo, da je 1. svetovna vojna postala raziskovalno področje skoraj vseh slovenskih raziskovalnih ustanov in predmet pedagoške obravnave na slovenskih študijah zgodovine in obramboslovja. Diplomске/magistrske naloge obravnavajo številne problematike, v razponu od lokalnega do globalnega, od študij spolov (položaj, vloge žensk), vsakdanjega življenja, lojalnosti, lokalnih izkušenj, do strateških/vojaških tem.⁴⁶ Siste-

⁴⁴ *Vojna in vera: katoliška cerkev na Slovenskem, 1914–1918* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2014). V izvirniku *War and faith: the Catholic Church in Slovenia, 1914–1918* (Leiden, Boston: Brill, 2012). Glej tudi Pavlina Bobič, »'Bog na naši strani': Anglikanska cerkev in prva svetovna vojna,« *Historični seminar* 6: 119–38. Pavlina Bobič, »V dolini smrtnih senc: vera kot zatočišče slovenskega vojaka,« *Velika vojna in Slovenci*, 128–40.

⁴⁵ Stane Granda, »Prva svetovna vojna in slovenska Cerkev,« v: *Velika vojna in mali ljudje*, 39–54.

⁴⁶ Npr. Aleš Lebar, *Psihološka priprava na vojno* (Ljubljana: [A. Lebar], 1994). Gabrijela Rebec-Škrinjar, *Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno: (raziskava na podlagi člankov iz dnevnika Slovenski narod)* (Ljubljana: [G. Rebec-Škrinjar], 1994). Helena Janežič, *Šolske kronike na Škofjeloškem* (Ljubljana: [H. Janežič], 1995). Darja Kofol, »Sem vojak ... a vendar (le) človek: o življenju vojakov na frontah 1. svetovne vojne (Pečine: [D. Kofol], 1997). Davor Kernel, *Slovensko slikarstvo v času prve svetovne vojne (1914–1918): motiv vojaka in njegova simbolika v slikarjevih delih* ([S. l.: D. Kernel], 1997). Davor Kernel, *Pisma Avstro-Ogrskega vojaka: 1917–1918* (Koče: [D. Kernel], 1997). Cvetka Petelinšek, *Kaj usoda, kaj usoda, nora glava, pa ne usoda!: slike iz vsakdanjega življenja Štajerske v času prve svetovne vojne* (Maribor: [C. Petelinšek], 1997). Aljoša Ivanovič, *Pravno varstvo dediščine Soške fronte* (Ljubljana: [A. Ivanovič], 2003). Tomaž Horvat, *Krvavi Subi Bajar: eksekucije v Ljubljani med prvo svetovno vojno* (Ljubljana: [T. Horvat], 2004). Sebastjan Likar, *Versko življenje med prvo svetovno vojno v dekaniji Radovljica*

matično raziskovalno delo poteka na ZRC SAZU na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa in Inštitutu za kulturno zgodovino (Oto Luthar, Igor Grdina, Pavlina Bobič, Petra Svoljšak, Andrej Rahten, Petra Testen, Gregor Antoličič), znotraj raziskovalne skupine na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, še posebno skupina pod vodstvom Marte Verginelle (Kornelija Ajlec, Ana Cergol Paradiž, Žiga Koncilija, Jernej Kosi, Peter Mikša, Irena Selišnik, Urška Strle, Petra Svoljšak, Petra Testen), ki bo s sistematično, transnacionalno, primerjalno raziskavo raziskala položaj žensk v 1. svetovni vojni (begunstvo, kriminaliteta, odnos do smrti, žensko delo idr.); občasno se s 1. svetovno vojno ukvarjajo mnogi slovenski zgodovinarji sodobne zgodovine (Božo Repe, Dušan Nečak, Rok Stergar, Damijan Guštin, Walter Lukan, Filip Čuček, Renato Podbersič, idr.), a se le redko lotevamo preglednih zgodovin prve svetovne vojne,⁴⁷ izjemno dejavni so na polju raziskav tudi »muzejski« zgodovinarji (Drago Sedmak, Marko Štepec, Damjana Fortunat Černilogar, Nataša Budna Kodrič, Martin Premk, Marko Klavara, Tadej Koren idr.).

Po kronološkem redu je seveda treba začeti s tem, kar še danes razumemo kot »kapljo čez rob« na poti evropskih držav v vojno, to je s sarajevskim atentatom. Ta je bil v v zadnjem letu predmet mnogih polemik, ki jih je sprožil najprej Christopher Clark s svojimi *Mesečniki* (*The Sleepwalkers*), potem pa so se ostrile proti juniju leta 2014, predvsem v Srbiji, Republiki Srbski in BiH, tam tudi pod »patronatom« prvovojnih velesil Nemčije in Francije. Temu je slovensko zgodovinopisje z Andrejem Rahtenom dalo izviren znanstveni pečat, z dvema deli, elektronsko in komentirano izdajo *Žibertova teorija zarote*,⁴⁸ ponatisa Ivana Žiberta *Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld an dem Weltkrieg*, in študijo o slovenskih interpretacijah sarajevskega atentata, temelječi na izjemno širokem naboru literature o prestolonasledniku Francu Ferdinandu,⁴⁹ nastale pa so tudi zanimive znanstvene razprave.⁵⁰

(Ljubljana: [S. Likar], 2004). Sergeja Hribar, *Rusko ujetništvo avstroogrskih vojakov v veliki vojni* (Zapuž: [S. Hribar], 2007). Miha Sluga, *Lojalnost slovenskega vojaka med prvo svetovno vojno* (Ljubljana: [M. Sluga], 2007). Iztok Butinar, *Vključenost ostalin soške fronte v turistično ponudbo* (Bled [i. e.] Rateče: [I. Butinar] 2010). Robert Belovič, *Soška fronta in logistična oskrba enot Avstro-Ogrske vojske* (Maribor: [R. Belovič], 2010). Matjaž Ravbar, *Avstro-ogrsko letalstvo na soški fronti 1915–1917: cesarska in kraljeva letališka infrastruktura v zaledju soške fronte* (magistrsko delo, Ljubljana: [M. Ravbar], 2011). Damijan Firm, *Vojaško letalstvo na soški fronti 1915–1917* (Maribor: [D. Firm], 2012). Matic Batič, *Črni vrh med prvo svetovno vojno* (Cesta: [M. Batič], 2012). Rahela Butala, *Slovaki v prvi svetovni vojni: zaledje in stiki s fronto* (Ljubljana: [R. Butala], 2014). Dejan Preradović, *Slovenci kot prostovoljci v srbski vojski v prvi svetovni vojni* (Nova Gorica: [D. Preradović], 2014).

⁴⁷ Dušan Nečak in Božo Repe, *Prelom: 1914–1918: svet in Slovenci v 1. svetovni vojni* (Ljubljana: Sophia, 2005). *Velika vojna in mali ljudje*. Neven Borak, »Črtica o financiranju prve svetovne vojne – primer Srbije«. V: *Velika vojna in mali ljudje*, 29–38.

⁴⁸ *Žibertova teorija zarote*, ur. Andrej Rahten (Ljubljana: Založba ZRC, 2013), http://zimk.zrc-sazu.si/sites/default/files/teorija_zarote.pdf.

⁴⁹ *Prestolonaslednikova smrt: po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014).

⁵⁰ Zvezdan Marković, »90 let od sarajevskega atentata,« *Slovenska vojska* 12, št. 12 (9. 7. 2004): 28–29. Borut Klabjan, »Od Trsta do Sarajeva in nazaj: dinastična lojalnost in nacionalna pripadnost v habsburškem Trstu na predvečer prve svetovne vojne,« *Acta Histriae*. 21, št. 4 (2013): 749–72. Jurij Perovšek, »Rusija v očeh slovenske politike od sarajevskega atentata do začetka svetovne vojne leta

V tematskem pogledu je pričakovano prevladujoča tema piscev zgodovine vseka- kor soška fronta, še vedno lahko trdimo, da je spomin na soško fronto koloniziral slovenski spomin na 1. svetovno vojno nasploh, kar gre pripisati tako mlahavosti slovenske zgodovinske vede kot tudi izjemnemu zanimanju predvsem prebivalstva Posočja, ki je »pognalo« stroj zanimanja z več desetletnim zbiranjem materiala z bo- jišča, na katerem deloma temelji tudi Kobariški muzej, ter je predstavljen v številnih zasebnih muzejskih zbirkah, pa v Goriškem in Tolminskem muzeju. Tako seveda lahko zgodovinarji samokritično prevzamemo odgovornost za prenos te zgodovinske tematike na polje strokovnega pisanja zgodovine 1. svetovne vojne. Toda nabor te- matik, ki jih odpirajo pisci zgodovine vojne na soškem bojišču, je zavidljiv in razkriva več nivojev možnosti razumevanja vojne.

Če sledimo zgodovinskemu razvoju dogodkov, ki so »odprli« soško bojišče, gre seveda izvor pripisati italijanski držbi po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji, ki je re- zultirala v podpisu londonskega pakta 26. aprila 1915, in čemur je posvečena mono- grafija Uroša Lipuščka *Sacro egoismo*,⁵¹ avtorja, ki je svoja ameriška dopisniška leta izkoristil za raziskovanje v ameriških arhivih in kongresni knjižnici v Washingtonu ter je mogel zato tudi v monografiji o vlogi ameriške zunanje politike in predsednika Wilsona na pariški mirovni konferenci ter Slovencih *Ave Wilson*⁵² (2003) predstaviti širši mednarodni pogled. V predzačetke vojne na Soči je posegel I. Grdina s svojevr- stnim kulturno-zgodovinskih vpogledom v mednarodno okolje in diplomatska vo- zlišča, ki niso preprečila začetka vojne, oziroma so omogočila ter potrdila italijanske vojaške in politične cilje, ki so se začeli udejanjati prav na soškem bojišču.⁵³ Obema tematikama, strateškim in političnim ciljem, je bilo posvečenih še nekaj znanstvenih razprav, ki so problematiko umestile v kontekst vojaške okupacije.⁵⁴

1914,« *Monitor ISH*, št. 1 (2014): 7–23. Pavlina Bobič, »Vojna evforija poleti 1914,« v: *Velika vojna in mali ljudje*, 13–20.

⁵¹ *Sacro egoismo: Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012).

⁵² *Ave Wilson: ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920* (Ljubljana: Sophia, 2003).

⁵³ *Svetovna vojna ob Soči. 1, Evropski zaplet* (Ljubljana: Študentska založba, 2009¹, 2010²).

⁵⁴ Petra Svvoljšak, »Od strateških načrtov do raznarodovalne politike italijanskega okupanta na za- sedenih slovenskih ozemljih med prvo svetovno vojno,« *Annales. Series historia et sociologia*, 9, 2=18 (1999): 393–408. Petra Svvoljšak, »Priprave na leto 1918 nekateri vidiki italijanske uprave zasedenih slo- venskih ozemelj med prvo svetovno vojno,« *Annales*, 9, 2=18 (1999): 361–70. Petra Svvoljšak, *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)* (Ljubljana: Nova revija, 2003). Petra Svvolj- šak, »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu': šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917,« v: *V zlatih črkah v zgodovini* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009), 251–64. Petra Svvoljšak, »Slovensko ozemlje med italijanskimi strateškimi načrti in italijansko zasedbo v času prve svetovne vojne,« *Zgodovina v šoli* 15, št. 1–2 (2006): 6–13. Petra Svvoljšak, »Soška fronta. Italijanska okupacija. Begunci in evakuacija,« v: *Enciklopedija Slovenije V*. (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002), 172. Petra Svvoljšak, »Posočje pod italijansko zasedbo 1915–1917,« *Nova revija* 187/188 (1997): 168–73. V tujih jezikih glej: Petra Svvoljšak, »La popolazione civile nella zona di Guerra,« v: *Grande guerra e popolazione civile. Vol. 1, Caporetto: storia, testimonianze, itinerary* (Treviso: [samozal.] C. Pavan, 1997), 241–66. Petra Svvoljšak, »L'occupazione italiana dell'Isontino dal maggio 1915 all'ottobre 1915 all'ottobre 1917 e gli sloveni,« *Qualestoria: bollettino dell'istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia* 26, št. 1/2 (1998): 33–63. Petra Svvoljšak, »La popolazione civile

Med pisci o soški fronti vsekakor izstopa primarij Vasja Klavora, ki je v svojih delih obravnaval posamezne sektorje fronte, kjer se je lomila zgodovina vojne na Soči: Bovec, Tolmin,⁵⁵ Škabrijel,⁵⁶ Doberdob,⁵⁷ Fajtji hrib.⁵⁸ Njegova produkcija obsega 15 knjig, vključno s prevodi⁵⁹ in ponatisi, in se ukvarja s posameznimi zelo ključnimi vojaškimi kraji, ki jih obravnava tako z vojaškega kot vojnega vidika, slednjemu je sledil predvsem v prvih dveh knjigah *Plavi križ* in *Koraki skozi meglo*, kjer je usode civilnega prebivalstva izrazito prepletal z vojaškimi vidiki. Vojaška zgodovina soške fronte je osrednja nit pisanja Mira Simčiča,⁶⁰ Marka Simiča⁶¹ in drugih avtorjev,⁶² pri čemer velja posebej izpostaviti revijo Društva Soška fronta *Na fronti*⁶³ in *Vojnozgodovinski zbornik*,⁶⁴ ki problematiki 1. svetovne vojne in Slovencev ter mnogim specifičnim tematikam vojne na Soči (oborožitev, vojaške enote, dnevniki, pisma) posvečata svojo pozornost in s posameznimi prispevki dosežata zavidljivo strokovno raven.

nella Slovenia occupata,« v: *Maledetta l'ora e il momento: l'Isontino e la Grande guerra, comunità locale e conflitto mondiale: prospettive degli studi, aspetti di metodo, risvolti didattici: atti del convegno* (Monfalcone, 24–25 maggio 2006), 77–93. Petra Svoljšak, »La popolazione civile nella Slovenia occupata,« v: *La violenza contro la popolazione civile nella Grande guerra: deportati, profughi, internati* (Milano: UNICOPLI, 2006), 147–63. Petra Svoljšak, »The social history of the Soča/Isonzo region in the First World War,« v: *Sozialgeschichte und soziale Bewegungen in Slowenien = Social history and social movements in Slovenia* (Essen: Klartext, 2009), 89–109, 199. Petra Svoljšak, »Italian military occupation of the Slovene ethnic territory during World War One,« v: *Conflitti militari e popolazioni civili: guerre totali, guerre limitate, guerre asimmetriche = Conflits militaires et populations civiles: guerres totales, guerres limitées, guerres asymétriques = Military conflicts and civil populations: total wars, limited wars, asymmetric wars* (Roma: Commissione italiana di storia militare, 2009), 316–23. Petra Svoljšak, »The language policy of the Italian army in the occupied Slovenian territories, 1915–17,« v: *Languages and the military: alliances, occupation and peace building* (Houndmills [etc.]: Palgrave Macmillan, 2012), 70–85. Petra Svoljšak in Bojan Godeša, »Italian interwar administration of Slovenian ethnic territory: Italian ethnic policy,« v: *Frontwechsel: Österreich-Ungarns »Großer Krieg« im Vergleich* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2014), 303–23.

⁵⁵ *Plavi križ: soška fronta: Bovec 1915–1917* (Koper: Lipa; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993¹, 2000²). *Koraki skozi meglo: Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915–1917* (Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Hermagoras = Mohorjeva družba, 1994).

⁵⁶ *Škabrijel: Soška fronta: 1917* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1997¹, 2011²).

⁵⁷ *Doberdob: kraško bojišče: 1915–1916* (Celovec: Mohorjeva, 2007).

⁵⁸ *Fajtji hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917* (Celovec: Mohorjeva, 2014).

⁵⁹ *Blaukreuz: die Isonzofront: Flitsch = Bovec 1915–1917* (Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Hermagoras = Mohorjeva, 1993¹, 2003²). *Schritte im Nebel: die Isonzofront - Karfreit/Kobarid – Tolmein* (Klagenfurt = Celovec, Ljubljana, Wien = Dunaj: Hermagoras = Mohorjeva, 1995). *Monte San Gabriele: die Isonzofront: 1917* (Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Hermagora = Mohorjeva, 1998). *La croce blu: ottobre 1917 l'attacco [!] con i gas a Plezzo: Alto Isonzo 1915–1917* (Chiari (Bs): Nordpress, 2002). *Die Karstfront: 1915–1916* (Klagenfurt = Celovec: Hermagoras = Mohorjeva, 2008). *Harcok a Doberdón, 1915–1916* (Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2010).

⁶⁰ *888 dni na Soški fronti: spopadi na Krasu in v visokogorju: na novo odkriti vojaški zemljevidi, fotografije in posebna poročila* (Ljubljana: Orbis, 2003¹, 2006²).

⁶¹ *Po sledih soške fronte* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996¹, 1998²). *Utrdbi pod Rombonom: predstraža soške fronte: razplet svetovnega spopada med utrbami in topovi na Bovškem* (Ljubljana: Rombon, 2005).

⁶² Npr. Mitja Močnik, *Komenski kras: 1914–1918* (Ljubljana: Karantanija, 2005).

⁶³ *Na fronti: revija za vojaško zgodovino. 2001, 1.* (Šempeter: Društvo Soška fronta Nova Gorica, 2001).

⁶⁴ *Vojnozgodovinski zbornik* (Logatec: Vojni muzej, 1998–2012).

Soška fronta odmeva v različnih odtenkih svoje zgodovinske vloge, pri čemer naj (subjektivno) izpostavim zgolj nekatere. Kobarid z 12. soško ofenzivo je tudi v slovenskem imaginariju postal soznačnica vojne na Soči.⁶⁵ Toda mnogovrstnost odsevov 1. svetovne vojne na Slovenskem in v krajih ob Soči moramo spoznati predvsem skozi pripoved o življenju v Kobaridu, ki ga je monografsko natančno predstavil Drago Sedmak.⁶⁶ Na soški fronti so se »rojevale« ali svojo pomembno vlogo utrdile mnoge osebnosti, ki so krojile tudi usodo naslednje velike vojne 20. stoletja, med njimi je velike pozornosti deležen Erwin Rommel,⁶⁷ katerega delo o preboju v 12. soški ofenzivi je izšlo tudi v slovenskem prevodu.⁶⁸

Svetozar Borojević v. Bojna je bil deležen temeljite znanstvene raziskave,⁶⁹ tudi v luči dogajanja okoli vrnitve oziroma ne-odvzema naslova častnega meščana mesta Ljubljana. »Slavo« Kobarida je v svet zagotovo ponesel tudi, čeprav ga ni izrecno poimenoval, Ernest Hemingway z romanom *Zbogom orožje*; njegovo ime se tako pogosto pojavlja ob vprašanju njegove (ne)prisotnosti na soškem bojišču.⁷⁰

⁶⁵ Klavara, *Koraki skozi meglo*. Lovro Galič in Darja Pirih, *Od Krna do Rombona: 1915–1917* (Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, 2007). Janez J. Švajncer, »Prodor pri Kobaridu: zgodilo se je točno pred 80 leti,« *Obramba* 29, št. 11 (nov. 1997): 48–51. Petra Svoltjšak, »Odmev Kobaridskega preboja v slovenskih časnikih in publicistiki,« v: *Kobarid = Caporetto = Karfreit: 1917–1997: zbornik mednarodnega znanstvenega simpozija ob osemdesetletnici bitke pri Kobaridu, 25. oktobra 1997 v Kobaridu*, 69–73. Janez J. Švajncer, »Preboj pri Kobaridu - tako in drugače,« *Nova revija* 17, št. 189 (jan. 1998): 145–54. Simon Kovačič, »Bojna morala v italijanski armadi leta 1917 in poraz pri Kobaridu,« *Primorska srečanja: revija za družboslovje in kulturo* 22, št. 202 (1998): 114–16. Drago, Sedmak, »Preboj pri Kobaridu,« v: *Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918*, ur. Marko Štepec (Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010), 56–58. Matjaž Bizjak, »Kobarid in general Luigi Capello malce drugače,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, 8 (maj. 2013): 43–53.

⁶⁶ *Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2001).

⁶⁷ Aleksander Jankovič Potočnik, *Rommel na Soči* (Logatec: Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, 2012). Aleksander Jankovič Potočnik, *Po sledih Ervina Rommla* (Logatec: Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, 2013). Blaž Torkar, »Nadporočnik Erwin Rommel in dvanajsta soška bitka. [Del 1],« *Revija obramba* 44, št. 1 (jan. 2012): 54–55. Blaž Torkar, »Nadporočnik Erwin Rommel in dvanajsta soška bitka. Del 2, Odvzem svobode delovanja,« *Revija obramba* 44, št. 2 (feb. 2012): 56–57. Blaž Torkar, »Nadporočnik Erwin Rommel in dvanajsta soška bitka. Del 3, Napad na koto 1192,« *Revija obramba* 44, št. 3 (mar. 2012): 54–55. Blaž Torkar, »Erwin Rommel in 12. soška bitka. [Del 4], Nadporočnikove ukane,« *Revija obramba* 44, št. 5 (maj 2012): 48–50. Blaž Torkar, »Nadporočnik Erwin Rommel in 12. soška bitka. Del 5, Napad in zavzetje Kraguvence,« *Revija obramba* 44, št. 6 (jun. 2012): 54–55. Blaž Torkar, »Nadporočnik Erwin Rommel in 12. soška bitka. Del 6, Naskok na Matajur,« *Revija obramba* 44, št. 7 (jul. 2012): 54–55.

⁶⁸ Erwin Rommel, *Preboj pri Tolminu 1917*, ur. Vojko Hobič (Kobarid: Kobaridski muzej, 1997¹, 2002², 2012³).

⁶⁹ Dušan Nečak in Božo Repe. *O feldmaršalu Svetozarju Borojeviću de Bojni* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010). Miro Simčič, *Svetozar Borojević: med slavo in ponižanjem* (Koper: Intelektualne storitve, 2011). Renato Podbersič, »Spomin na soško fronto,« *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin* 3 (sep. 2014): 50–57. Petra Svoltjšak, »Slovenski spomin na prvo svetovno vojno in mesto feldmaršala Svetozarja Borojevića pl. Bojne v njem,« v: *Feldmaršal Svetozar Borojević od Bojne (1856–1920.): zbornik radova* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011), 31–42.

⁷⁰ Marko Waltritsch, »Ernesta Hemingwaya v Kobaridu nikoli ni bilo: zgodovina,« *Primorski dnevnik*, 8. 8. 1999, 12. Branko Drekonja in Aleksander Jankovič Potočnik, *Po sledih Ernesta Hemingwaya* (Logatec: Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, 2009). Aleksander Jankovič Potočnik, *Po*

Z dogajanjem na soškem bojišču je seveda povezanih veliko tematik, od obravnave posameznih nacionalnih skupin v avstro-ogrski vojski, npr. Bošnjakov,⁷¹ Judov⁷² in Hrvatov.⁷³ Katarina Keber in Miha Šimac sta z raziskovalnim delom odprla izjemno zanimivo in pomembno področje vojaške zgodovine, to je polje vojaške sanitete in vojaške duhovne oskrbe,⁷⁴ slednja je bila tudi predmet doktorskega raziskovanja M. Šimaca in njegove znanstvene monografije,⁷⁵ ter epidemij, ki so se širile med vojaki na soškem bojišču. V okviru obravnave vojaške sanitete štejejo tudi besedila, ki tematizirajo največjo vojaško bolnišnico, tudi taborišče za (ruske) vojne ujetnike in ob koncu vojne taborišče za vračajoče se primorske begunce Strnišče pri Ptujju.⁷⁶ Sistematičnemu raziskovanju je podvrženo vprašanje vojaških (in manj civilnih⁷⁷) žrtev soških bitk, kar moramo pripisati tudi velikemu zanimanju potomcev nekdanjih avstro-ogrskih vojakov iz držav naslednic dvojne monarhije, raziskovanje pa poteka tako pod okriljem Tolminskega in Kobariškega muzeja ter Ustanove Fundacija Poti miru v

sledeh slovesa od orožja: poskus scenarija za dokumentarni film o prizorišču romana Ernesta Hemingwaya Zbogom orožje (Logatec: Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, 2014).

⁷¹ Vinko Avsenak, »Mošaja v Logu pod Mangartom,« *Na fronti 4* (nov. 2006): 45–50. Ahmed Pašić, *Bošnjaki na soški fronti* (Jesenice: Kulturno in športno društvo Bošnjakov Biser; Kranj: Gorenjski glas, 2007). Valerija Skrinjar-Tvrz, *Bosna in Soča* (Kobarid: Kobariški muzej, 2002). Damjana Fortunat Černilogar in Husein Sejko Mekanović, »Vihar souvažen svet pretresa«: *bosansko-hercegovski vojaki na soški fronti: [katalog razstave]* (Tolmin: Tolminski muzej, 2014). Vinko Avsenak, »Mošaja v Logu pod Mangartom,« *Na fronti 4* (nov. 2006): 45–50.

⁷² Renato Podbersič, »Judovski vojaki na soški fronti,« *Na fronti 4* (nov. 2006): 40–44. Judovskim vojakom je bila posvečena tudi razstava *Oprostite nam, oprostite nam, vi, o, mrtvi!* (Maribor: Sinagoga, 27. 11. 2011).

⁷³ Vladimir Bregar, *S Turudijevim bataljonom na soškem bojišču: iz pisem poročnika Vladimírja Bregarja*, ur. Tomaž Budkovič (Celovec: Mohorjeva, 2009). Petra Svovljšak, »Čigava ali komu soška fronta: slovensko-hrvaški stiki med prvo svetovno vojno v luči obrambe zahodne slovenske narodne meje,« *Studia Historica Slovenica 8*, št. 2/3 (2008): 357–74. Marko Zavrtnik, »Protinapad na Sabotinu: (6. in 7. avgust 1916),« *Solkanski časopis*, 21. 12. 1995, 10.

⁷⁴ »*Patriae ac humanitati*«: *zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011). Miha Šimac, »'Šele v bolnišnici se pokaže, kaj je vojna',« v: *Slovinci + prva svetovna vojna*, 72–75. O zdravstveni oskrbi vojakov piše tudi Marjeta Bregar, »Prva svetovna vojna in prihod ranjenih vojakov v Novo mesto leta 1914,« *Vizita: interno glasilo Splošne bolnišnice Novo mesto*, okt. 2014, 41.

⁷⁵ *Vojaški duhovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom* (Ljubljana: Teološka fakulteta, 2014). Miha Šimac, *Vojaški kurati iz osrednjih slovenskih dežel v avstro-ogrskih oboroženih silah v prvi svetovni vojni* (doktorska disertacija, Ljubljana: [M. Šimac], 2013). Miha Šimac, »Odlikovani vojni kurat, p. Robert Ivo Nitz (1882–1950),« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino 6* (nov. 2010): 13–17.

⁷⁶ Vilko Lipuš, »Marija se je dvakrat zavrtela: Lazarett Sterntal, del zgodovine Strnišča in Kidričevega,« *Večer*, 24. 3. 1999, 20. Nataša Kolar, »*Oj fanti, kaj pa zdaj: vojaška taborišča in rezervne bolnišnice v Strnišču med letoma 1915 in 1918* (Ptuj: Pokrajinski muzej, 2007). Radovan Pulko, »Kadet Aleksij Alftan je za zmeraj ostal v Strnišču,« *Vojnozgodovinski zbornik 41* (2010): 42–44. Damijan Grobelnik, »Vojna taborišča v Strnišču pri Ptujju med prvo svetovno vojno,« v: *Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju: zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov* (Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2014), 34–41.

⁷⁷ Tadej Koren, *Idrsko, 4. junij 1915: prve civilne žrtve I. svetovne vojne iz vasi ob Soči* (Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, 2010). Renato Podbersič, »Goriški duhovniki - žrtve prve svetovne vojne,« v: *Oltre i confini: scritti in onore di don Luigi Tavano per i suoi 90 anni* (Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 2013), 369–76.

Posočju, in sicer z raziskavami, ki jih zanje opravlja Lovro Galić, sicer elektroinženir iz Zagreba, ki združuje temeljit tehnicističen pristop z zgodovinsko metodo in na osnovi številnih virov poskuša ugotoviti zelo natančen potek vojaških dogajanj na treh izbranih območjih (Tolminsko mostišče, Bovec – Rombon, Cvetje – Mengore) ter žrtev na avstro-ogrski strani, ki so jih te operacije zahtevale.⁷⁸ Med študijami, ki si vsekakor zaslužijo tako ime, so dela Tomaža Budkovića o Bohinju kot izredno pomembni točki soškega frontnega zaledja z vsemi vplivi na tamkajšnji ritem življenja ter kratkoročnih in srednjeročnih posledic za okolico in prebivalstvo.⁷⁹ Na Slovenskem je bil tudi eden redkih, pravzaprav edini, ki se je ukvarjal z okoljskimi posledicami vojne v Posočju.⁸⁰ Soška fronta je s svojim odprtjem predstavljala izjemen prostor interakcije med fronto in zaledjem, med civilnim in vojaškim, med avstrijskim in italijanskim, med odrešenim, zasedenim in osvobojenim. V terminološkem loku odsevajo prav raznovrstne, deloma tudi v slovenskem zgodovinopisju raziskane in predstavljene tematike. Kot je bilo že zapisano, so na polju znanstvene obravnave ob-dogajanj na soški fronti raziskovalci odprli in še ne zaprli vprašanja italijanske okupacije slovenskega ozemlja, tudi s poskusi tematizacije znotraj evropske okupacijske perspektive, predvsem pa opozorili na številna vprašanja, povezana tako s problematiko okupacije (šolstvo, jezik, nasilje, strateški načrti, uprava, cerkvene zadeve) kot neposrednih posledic vojaških operacij za civilno prebivalstvo. Izjemno izzivalna ostaja tematika begunstva, kjer si zgodovinska znanost⁸¹ in pisci zgodovine, med katerimi zagotovo izstopa Vili

⁷⁸ Lovro Galić in Darja Piriš, *Od Krna do Rombona: 1915–1917*. Petra Svolfšak, Darja Piriš, Damjana Fortunat-Černilogar in Lovro Galić, *Tolminsko mostišče II*. (Tolmin: Tolminski muzej, 2005). Mitja Močnik, »Povojni zapiski o žrtvah neeksplodiranih sredstev na Primorskem iz leta 1924,« *Vojnozgodovinski zbornik* 29 (maja 2007): 28–31. Miro Simčič, »Koliko je bilo padlih: žrtve soške fronte,« *Revija obramba* 39, št. 3 (mar. 2007): 60–61. Tadej Munih, *Pri Lušinu: 17. 8. 1917* (Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru in Posočju, 2012).

⁷⁹ *Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1999). *Vzpon Bohinja pred zatonom Avstro-Ogrske* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2004). »Gorenjska kot zaledje soškega bojišča,« v: *Gorenjska*, ur. Jože Dežman (Kranj: Gorenjski glas, 1999), 238–41.

⁸⁰ »Vpliv bojnih operacij na soškem bojišču na okolje,« v: *Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918*, 98–99.

⁸¹ Petra Svolfšak, »Prisilil nas je bojni grom, da svoj smo zapustili dom,« v: *Slovenska kronika XX. stoletja. - Zv. 1*. (Ljubljana: Nova revija, 1997), 170–71. Petra Svolfšak, »Begunci med prvo svetovno vojno,« v: *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001), 123–28. Mateja Ribarič, »Goriško in istrsko begunsko šolstvo med prvo svetovno vojno,« v: *Begunsko šolstvo v 20. stoletju - naše in pri nas* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2002), 15–28. Renato Podbersič, »Begunci z vzhoda in Godoviška kronika,« *Kronika* 52, št. 3 (2004): 379–90. Svolfšak, Piriš, Fortunat-Černilogar in Galić, *Tolminsko mostišče II*. Drago Sedmak, »Begunci z območja soške fronte v avstrijskih begunskih taboriščih,« *Vojnozgodovinski zbornik* 21 (jun. 2005): 24–25. Drago Sedmak, »Begunsko taborišče Gmünd,« *Vojnozgodovinski zbornik* 23 (nov. 2005): 54–55. Drago Sedmak, »Begunsko taborišče Bruck ob Litvi,« *Vojnozgodovinski zbornik* 24 (2006): 33–35. Drago Sedmak, »Begunski taborišči Steinklamm in Brixlegg,« *Vojnozgodovinski zbornik* 25 (mar. 2006): 41–43. Drago Sedmak, »Begunsko taborišče Wagnerja pri Lipnici,« *Vojnozgodovinski zbornik* 26 (jun. 2006): 25–29. Drago Sedmak, »Briški prostor v času prve svetovne vojne,« *Briški časnik* 12, št. 52 (jesen 2008): 26–27. Branko Marušič, »Gorica med prvo svetovno vojno,« *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2/3 (2009): 417–38. Petra Svolfšak, »Smo ko brez gnezda plašne ptice' (Alojz Gradnik, Molitev beguncev):

Prinčič,⁸² uspešno podajamo roke, kajti vsak s svoje perspektive, zanimanja, tudi lokalne perspektive ter seveda razpoložljivosti virov, poskušamo pojasniti in na virih utemeljiti to poleg mobilizacije najbolj množično skupinsko vojno izkušnjo slovenskega prebivalstva v 1. svetovni vojni. Omeniti velja, da je bilo begunstvo zelo vztrajen spomin Slovencev na 1. svetovno vojno v obdobju med obema vojnama, morda tudi zato, ker se del beguncev ni vrnil na svoje domove, temveč so ostali v jugoslovanski Sloveniji. Številni utrinki iz lokalne zgodovine dopolnjujejo še vedno fragmentarno podobo vojne in življenja na posoški fronti in v njenem zaledju. Najbolj temeljito je bilo doslej obravnavano dinamično vojno dogajanje v frontni Gorici,⁸³ Solkanu⁸⁴ ter Kobaridu,⁸⁵ tudi v nekaterih vaseh ob bojni črti,⁸⁶ ter v bližnjem in daljnem

begunci v Italiji in Avstro-Ogrski,« v: *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*, ur. Vincenc Rajšp (Dunaj = Wien, Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut = Slowenisches Wissenschaftsinstitut, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), 89–104. Petra Svoltjšak, »Vojna - vzrok in spodbujevalka migracij: primer 1. svetovne vojne in slovenskega prostora,« v: *Migracije in prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010), 226–44. Renato Podbersič, »Duhovna oskrba goriških beguncev v begunskih taboriščih med prvo svetovno vojno,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 7 (mar. 2012): 10–14. Petra Svoltjšak, »Slovenske begunske družine v prvi svetovni vojni: korespondenca primorske družine,« v: *Vojne na Slovenskem: pričevanja, spomini, podobe* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012–), 11–25. Marta Verginella, »Profughe slovene tra Grande Guerra e ascesa del fascismo,« *Storia delle donne* 9 (2013): 135–59. Kaja Širok, »Družinska fotografija v prvi svetovni vojni: zgodba družine Vuga v taborišču Brunk na Litvi,« *Foto antika: bilten* 30 (2013): 19–23. Kaja Širok, »Hortenzija Vuga,« v: *Take vojne si nismo predstavljali* (Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2014), 65–66.

⁸² Vili Prinčič, »Pričevanja nekaterih naših pregnank med prvo svetovno vojno,« *Jadro* 8 (1997): 38–42. Severina Frančiška Terpin, »Bili smo med prvimi begunci, ki so zapustili Goriško,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 9 (nov. 2014): 4–7. Boris Kerševan, »Moravski Olomouc je postal naš štiri-letni dom,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 8 (mar. 2013): 8–10. Natalija Prinčič, »Begunski dnevnik,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 2 (apr. 2003): 3–5. Matic Batič, »Begunci,« v: *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko* (Črni Vrh nad Idrijo: samozal. I. Rudolf, 2014), 125–27. Pavle Čelik, »Begunci na predpražniku (2). Lenin v Strnišču,« *Več: tednik Časopisne hiše Delo*, 10. 6. 2005, 37–39. Pavle Čelik, »Begunci na predpražniku (3). Rusi delajo preglavice,« *Več: tednik Časopisne hiše Delo*, 17. 6. 2005, 37–39. Miran Mihelič, »Zapoznela počastitev na tujem pozabljenih beguncev s Primorske,« *Oko: tednik za Goriško*, 22. 6. 1995, 3. Marko Waltritsch, »V začetku leta 1918 so se begunci začeli vračati v Gorico: zgodovina,« *Primorski dnevnik*, 15. 2. 1998, 12. V tisku je tudi knjiga Vilija Prinčiča, *V Brucku taborišču – 1915–1918: 2015: ob stoletnici dogajanja* (Trst: ZTT = EST, 2015).

⁸³ Petra Svoltjšak, »Gorica je padla,« v: *Slovenska kronika XX. stoletja*. Zv. 1, 177. Miro Simčič, »Dan, ko je padla Gorica,« *Več: tednik Časopisne hiše Delo*, 25. 8. 2006, 26–28. Renato Podbersič, »Versko življenje v Gorici med prvo svetovno vojno,« *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2/3 (2009): 517–42. Petra Svoltjšak, »Kronologija vojne pri Gorici 1915–1917,« *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2/3 (2009): 343–56. Renato Podbersič, »Goriška škofjska pisarna med prvo svetovno vojno,« v: *Koledar: za leto 2010* (2010) (Gorica: Goriška Mohorjeva družba 2010), 72–75. Petra Svoltjšak, »Gorica, prekleto in sveto mesto med dvema ognjema,« *Kronika* 60, št. 1 (2012): 79–94. Petra Svoltjšak, »Gorizia (Gorica), a damned and sacred city between two fires,« *Studia Historica Slovenica*. 11, št. 1 (2011), 79–109.

⁸⁴ Drago Sedmak, »Solkan in Solkanci med prvo svetovno vojno,« v: *Jako stara vas na Goriškem je Solkan: zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja* (Solkan: Krajevna skupnost, 2001), 162–81. Drago Sedmak, *Ob vznožju branikov: Solkan in Solkanci med prvo svetovno vojno* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2003).

⁸⁵ Drago Sedmak, *Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2001).

⁸⁶ Karel Rustja, »Gradnja železniških prog za frontno črto (1.), Proga Logatec–Črni Vrh,« *Slo-*

frontnem zaledju, tudi v povezavi z njihovimi logističnimi »ponodbami« za delovanje vojske na soški fronti,⁸⁷ pri čemer velja izpostaviti predvsem dobro »pokritost« celjske medvojne zgodovine,⁸⁸ in Ljubljane,⁸⁹ katere vojni utrip je izvrstno zabeležil Fran Milčinski v svojem dnevniku.⁹⁰ Slovenskim mestom v veliki vojni je bil posvečen

venska vojska, 16. 5. 1997, 32–33. Drago Sedmak, Vinko Korošak in Urška Velikonja, *Naši kraji 1915–1917* (Miren: Občina Miren – Kostanjevica, 2000). Uroš Velikonja, »Gora in Gorjani med 1. svetovno vojno,« v: *Mati Gora* (Predmeja: Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora, 2001), 271–84. Drago Sedmak, »Vrtovin in Vrtovinci med 1. svetovno vojno: (poizkus krajevne kronike),« v: *Ortaona – Vrtovin: 1001–2001* (Vrtovin: Krajevna skupnost, 2001), 46–65. Simon Kovačič, *Soška fronta: I. svetovna vojna v občini Šempeter – Vrtojba* (Šempeter, Vrtojba: Turistično društvo občine, 2003). Jožica Črv, »Na Šentviški gori smo vojno čutili, nismo pa je okusili: pričevanje Jožice (Pepce) Črv (Šentviška gora 6. 4. 1903 – Gorica 13. 7. 1999),« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 8 (mar. 2013): 5–7. Janez J. Švajncer, »Železnica v Hotedršici,« *Vojnozgodovinski zbornik* 20 (2005): 55. Vili Prinčič, »Katerina Hojak iz Gorice: rojena 18. 1. 1911 – umrla 14. 12. 1996,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 4 (nov. 2006): 6–8. Podbersič Renato, »Italijanska osvojitve Gorice v luči črniške kronike,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 4 (nov. 2006): 32–35. Tanja Gomiršek, »Prva svetovna vojna v Gradnem in Višnjeviku,« *Primorska srečanja: revija za družboslovje in kulturo* 30, št. 305/306/307 (2006): 43–60. Lucijan Trošt, Mitja Benčina in Jernej Škvarč, *Fantje in moške, pojdite domov, boste morali na vojsko!: Col z okolico v času 1. svetovne vojne* (Col: Društvo Trillek, društvo za ohranitev starih običajev, 2008). Aleš Lajovic, »Idrijska železnica: mit ali resničnost,« *Nova prog: glasilo Slovenskih železnic*, jul.–avg. 2010, 24–27. *Kako se je začelo na Soči 1915 in končalo 1918: brginske in druge pripovedi o prvi svetovni vojni*, ur. Rudolf-Rudi Šimac (Nova Gorica: Grafika Soča, 2002–2010). Nataša Kovačič, »Med 1. svetovno vojno je zamrl glas zvonov,« *Glasnik: glasilo občine Škofljica*, sep. 2014, 37. *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod!: Kranjska v prvem letu velike vojne*, ur. Elizabeta Eržen Podlipnik et al. (Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2014). Maruška Guštin in Ivana Soban, *Na vojsko pojdemo: [zbrano gradivo iz prve svetovne vojne na območju nekdanje župnije Repentabor]* (Repentabor: KD Kraški dom, Razvojno društvo Repentabor, 2014). Alfonz Zajec, »Novi spomini na Žiri in Žirovce med prvo svetovno vojno,« *Žirovski občasnik: zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem* 35, št. 44 (2014): 104–13. *Hude so res vojske – bohinjске pripovedi o 1. svetovni vojni* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2014).

⁸⁷ Karel Rustja, »Gradnja železniških prog za frontno črto (1.), Proga Logatec – Črni Vrh,« *Slovenska vojska* 139 (16. maj 1997): 32–33.

⁸⁸ Bojan Himmelreich, *Namesto zemlje črni kruh: organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn* (Celje: Zgodovinski arhiv, 2001). Bogdan Kolar, »Celje v času prve svetovne vojne kot se kaže v cerkvenem arhivskem gradivu,« *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2/3 (2009): 543–74. Bojan Himmelreich, »Vsakdanje življenje v Celju v obdobju prve svetovne vojne,« *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2–3 (2009): 469–94. Miro Hribernik, »Vojaštvo v Celju v letih prve svetovne vojne 1914–1918,« *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2–3 (2009): 357–82. Borut Batagelj, Tone Kregar, Marko Štepec in Bojan Himmelreich, *Srčni pozdrav iz bojniga polja: prva svetovna vojna in njen odmev na Celjskem* (Celje: Zgodovinski arhiv, 2014).

⁸⁹ Renato Podbersič in Vili Prinčič, »Prvi letalski napad na Ljubljano,« *Na fronti* 2 (apr. 2003): 35–38. Miha Šimac, »Zavod sv. Stanislava 1914–1918,« v: *Sto let Zavoda sv. Stanislava*, ur. France M. Dolinar (Ljubljana: Družina, 2005), 143–60. Dragan Matić, »Slovensko-nemški odnosi med I. svetovno vojno,« v: *Velika vojna in Slovenci*, 157–74. Blaž Vurnik, »Ljubljanski grad, karantenska postaja za vojne ujetnike v prvi svetovni vojni,« *Ljubljana: glasilo Mestne občine Ljubljana*, jan./feb. 2009, 90–91. France M. Dolinar, »Versko življenje v Ljubljani v času prve svetovne vojne,« *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2/3 (2009): 495–16. Dragan Matić, »Nemci na Kranjskem od druge polovice 19. stoletja do prehoda v jugoslovansko državo,« v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, 551–67. Marko Štepec, »Utrip vsakdanjega življenja v Ljubljani,« *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2/3 (2014): 379–94. Gašper Hudolin, *Ljubljana v času prve svetovne vojne: ob stoletnici začetka vojne 1914–2014* (Ljubljana: MKL, 2014).

⁹⁰ Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920* (Ljubljana: Slovenska matica, 2000).

znanstveni simpozij v Mariboru (2009), ki je prinesel sistematičen pregled spopadanja slovenskih mest, na fronti in v zaledju, z izzivi velike vojne. Posebno povedne so v tematiziranju vsakdanjih razmer krajevne oziroma župnijske kronike, ki posredno pripovedujejo o domačih vojakih na bojnem polju ter verno, kritično in zaskrbljeno posedujejo svoja opažanja o drobnih vsakdanjostih na domači fronti.⁹¹

Slovensko zgodovinopisje postaja pozorno tudi na druge, doslej obrobne vojne tematike, in v tem pogledu ne zaostaja preveč za zahodnoevropskimi zgledi. O vprašanju pogledov na »drugega« je pisal Rok Stergar ter vzporedno analiziral preobrate v slovenskem odnosu do vojne.⁹² S projektom o ženskah in 1. svetovni vojni, ki ga vodi M. Verginella, je pot na široko odprta obravnavam številnih odtenkov ženskega bivanja v vojni, a bodo rezultati prihajali počasi, vendar vztrajno in sistematično, sprotne pa zrcalijo letne razstave *Ženske v veliki vojni*. Ženska problematika sicer v zadnjih dvajsetih letih ni bila zapostavljena ter se je občasno prepletala tudi z vprašanji otroštva, splošne preskrbe ipd.⁹³

⁹¹ Npr. Nataša Budna Kodrič, »Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik,« *Loški razgledi* 41 (1994): 113–30. Anton Mrkun, *Homec* (Ljubljana [i. e.] Homec: Kulturno društvo »Jože Gostič«, 1995). Drago Sedmak, *Kronika vasi pod Grmado v letih 1914–1918 = La cronaca dei paesi ai piedi dell'Ermada negli anni 1914–1918* (Nabrežina: Občina Devin Nabrežina = Aurisina: Comune di Duino Aurisina, 1995¹, 2014², 2015³). Nataša Budna Kodrič, »Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik,« *Loški razgledi* 43 (1996): 59–73. Nataša Budna Kodrič, »Prva svetovna vojna, leto 1917,« *Loški razgledi* 44 (1997): 9–107. Nataša Budna Kodrič, »Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik. Leto 1918,« *Loški razgledi* 45 (1998): 153–69. *Kanal ob Soči*, ur. Drago Sedmak (Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal ob Soči: Občina, 2006). Alojzij Novak, *Črniška kronika: frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno*, ur. Renato Podberšič ml. in Drago Sedmak (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 2014).

⁹² Rok Stergar, »Podoba Italijanov pri Slovencih (ob italijanski napovedi vojne Avstro-Ogrski),« v: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije v tuji književnosti: imagoško berilo* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2002¹, 2005², 2012³), 102–15. Rok Stergar, »'Lahu niti pedi naše zemlje': slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915,« *Kronika* 44, št. 1 (1996): str. 69–73.

⁹³ Petra Svolfjšak, »'Tudi jaz sem pomagala do velike zmage!': položaj in vloge žensk na Slovenskem med 1. svetovno vojno,« v: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*. Celje, 30. september – 2. oktober 2004 (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004), 153–58. Janez Cvirn, »Župnik je rekel, da bi bilo treba ženske zapečatiti: vpliv prve svetovne vojne na ločitve zakonov,« *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 11, št. 2 (2004): [72]–82. Irena Selišnik, »Ženske v zaledju vojnih zubljev,« v: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, 185–98. Marija Wakounig, »Ženske v prvi svetovni vojni,« v: *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*, 43–50. Natalija Mihelčič, »Moški vzdihujejo za tobakom, ženske za kavo, otroci pa za kruhom: razmere na Kočevskem v času prve svetovne vojne na primeru župnije Banja Loka,« *Zgodovina za vse* 19, št. 1/2 (2012): 159–65. Marko Štepec, »Ženske v vojni 1914–1918,« v: *Slovenke v dobi moderne* (Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2012), 64–75. Petra Svolfjšak, »O otrocih in ženskah v času velike vojne,« v: *V zgodovini so skrite zgodbe - v zgodbah je skrita zgodovina* (Ljubljana: Mestna knjižnica, Pionirska – center za mladinsko književnost in knjižničarstvo, 2014). Ana Cergol Paradiž, »'Militarizacija materinstva' – ženski 'naravni poklic' in velika vojna,« v: *Zgodovina je slastna: kulturna zgodovina hrane in 100 let začetka prve svetovne vojne: programska knjižica* (Ljubljana: ZZDS, 2014), 43–44. Irena Selišnik, »Skrb v službi vojne: bolniške strežnice na Kranjskem,« v: *Zgodovina je slastna: kulturna zgodovina hrane in 100 let začetka prve svetovne vojne: programska knjižica*, 45–46. Marta Verginella, »Ženske in prva svetovna vojna,« v: *Zgodovina je slastna: kulturna zgodovina hrane in 100 let začetka prve svetovne vojne: programska knjižica*, 42.

Obdobje zadnjih 20 let predstavlja čas prebuje spomina na vseobsežno izkušnjo slovenskih vojakov v prvi svetovni vojni, t. i. slovenskih polkov in njihove udeležbe na krvavih poljanah prve svetovne vojne. To se zrcali tudi v znanstveni⁹⁴ in strokovni produkciji,⁹⁵ a dlje od shematičnih, vsekakor povednih, obravnava posameznih pol-

⁹⁴ Nataša Budna Kodrič, »Vojaki s Škofjeloškega v prvi svetovni vojni,« *Loški razgledi* 46 (1999): 367–82. Sergej Vrišer, »Finfarji,« *Štajersko-koroško-kranjski dragonski polk št. 5* (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000). Darja Pirih, »Kam so vsi ti fantje šli ...,« v: *Tolminsko mostišče II*, 27–82. Miha Sluga, »Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. I. del, Od sarajevskega atentata do vojne z Italijo,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80 = n.v. 45, št. 1 (2009): 31–62. Miha Sluga, »Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. II. del, Vrhunec vélike vojne,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80 = n.v. 45, št. 2/3 (2009): 82–112. Miha Sluga, »Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del, Poslednje vojne in monarhije,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80 = n.v. 45, št. 4 (2009): 79–109. Franc Kuzmič, »Vojaki iz Prekmurja v Prvi svetovni vojni in njihova spominska obeležja: vojaki v prvi svetovni vojni,« v: *Pomurje 1914–1920: zbornik radova = Mura mente 1914–1920* (Čakovec, Csáktornya: Povijesno društvo Medimurske županije, 2011), 223–30, 231–42. Marko Štepec, *Vojne fotografije: 1914–1918: iz fotografske zbirke Muzeja novejšje zgodovine Slovenije* (Ljubljana: Defensor, 2008). Marta Verginella, »L'Imperial Regio Esercito e le memorie dei soldati sloveni,« v: *Maledetta l'ora e il momento: l'Isontino e la Grande guerra*, comunità, 41–48. David Erik Pipan, *Naši gorski strelci: Slovenci v avstro-ogrskih vojaških gorskih enotah pred in med prvo svetovno vojno* (Nova Gorica: Goriški muzej, 2011). Branko Marušič, Vasja Klavara in Davor Kernel, *Sem puško zagledal in jokati začel: 96. pehotni polk iz Karlovca na soški fronti* (Kromberk: Goriški muzej, 2014). Drago Sedmak, *Kam usoda jih je peljala?* (Nova Gorica: Goriški muzej, 2014).

⁹⁵ Darja Pirih, »Slavna monarhija in njeni (neslavni) vojaki,« v: *Zbornik Šentvitske planote* (Ponikve: Župnija, Nova Gorica: Branko, 1998), 99–114. Branko Kroflič, »Nadporočnik Franjo Malgaj padel v bojih za Koroško,« *Svobodna misel: TV-15* 33, št. 8 (28. apr. 1995): 27. Franc Gornik, »Korošec med vojaki - smučarji v prvi svetovni vojni,« *Koroški fužinar*, dec. 1997, 16: 367–82. Simon Kovačič, »S krvjo prepojen Sv. Gabrijel: slovenski 87. pehotni polk v avstro-ogrski armadi,« *Slovenska vojska* 140 (30. maj 1997): 25. David Erik Pipan, »Dve tirolski gori na znakih slovenskih enot,« *Vojnozgodovinski zbornik* 3 (1999): 14–17. David Erik Pipan, »Monte Chiesa,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 1 (2001): 41–50. Matjaž Partlič, »Prva bojna akcija slovenskih letalcev,« *Slovenska vojska* 11, št. 1 (17. 1. 2003): 26–27. Matjaž Partlič, »Letalska stotnija Maribor,« *Slovenska vojska* 11, št. 4 (28. 2. 2003): 28–29. Marjan Grosar, »Moj oče pripadnik slavnega 7. pešpolka,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 4 (nov. 2006): 24–25. Petra Svolfšak, »Ob spomeniku Antonu Hafnerju,« *Loški razgledi* 53 (2006): 43–46. Drago Sedmak, »87. pehotni polk Baron Succovaty,« v: *Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918*, 19–21. Željko Cimprich, »Listnica gorenjskega fanta - žalostna usoda slovenskega vojaka,« v: *Skriti zakladi slovenskih muzejev*, ur. Irena Duša (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011), 98–99. David Erik Pipan, *Naši gorski strelci: Slovenci v avstro-ogrskih vojaških gorskih enotah pred in med prvo svetovno vojno* (Nova Gorica: Goriški muzej, 2011). Vili Prinčič, »Viktor Ullmann – vojak in glasbenik,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 7 (mar. 2012): 76–77. Marko Štepec, »Pavel Golia,« v: *Take vojne si nismo predstavljali: [1914–1918]* (Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014), [21]–24. Marko Štepec, »Stanko Oražem,« v: *Take vojne si nismo predstavljali: [1914–1918]*, [29]–32. Marko Štepec, »Karel Česnik,« v: *Take vojne si nismo predstavljali: [1914–1918]*, [61]–64. Marko Štepec, »Avgust Fabjančič,« v: *Take vojne si nismo predstavljali: [1914–1918]*, [85]–88. Bernarda Kosel, »Pozabljen vojak (1914–1918),« *Moja Gorenjska*, sep. 2014, 4–11. Renato Podbersič, »Erwin Zeidler von Görz - baron goriški,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 2 (apr. 2003): 27–29. David Erik Pipan, »Tako značko nosim jaz ---: avstro-ogrski vojaški znaki in značke: vojaške značke slovenskih enot in soškega bojišča: 1914–1918 (Šempeter: Društvo soška fronta Nova Gorica, 2014). Vili Prinčič, »Primorski vojaki na fronti ustanovili vojaški pevski zbor,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 9 (nov. 2014): 28–29. Marko Ličina, »Uniforme,« v: *Take vojne si nismo predstavljali: [1914–1918]*, 41–51. Bojana Špegel, »Šalečani - pogumni vojaki prve svetovne vojne,« *Naš čas*, 5. 6. 2014, 13. Bernarda Kosel, »Pozabljen vojak (1914–1918),« *Moja Gorenjska*, sep. 2014, 4–11. Martin Prašnički, *Vojni luzerji: 1914–1918*:

kov ali opisov vlog posameznih vojakov še nismo prišli.⁹⁶

Obdobje »odjuge« je bilo zaznamovano s sistematičnim izdajanjem in ponatiskovanjem spominov, dnevnikov in pisem slovenskih vojakov, ki slovensko vojno izkušnjo pokažejo v vsej njeni geografski in izkušnji razsežnosti ter je z njo neprimerljiva »referenčna« bojna izkušnja vojakov na zahodnem bojišču.⁹⁷ Vojna je odmevala ne le v spomnih njenih udeležencev, temveč tudi pri slovenskih književnikih,⁹⁸ ter

spominsko-dokumentarna zgodba o slovenskih vojakih 87. pešpolka - IR.87 (Zgornja Poljskava: samozal., 2014). Mateja Ratej, »Januš Golec – vojaški kurat 97. avstrijskega pešpolka na vzhodni fronti v letih 1914–1916,« v: *Velika vojna in mali ljudje*, 21–28.

⁹⁶ V obliki diplomske naloge in z napovedjo monografske objave je potrebno omeniti: Klemen Lužar, *Zgodovina celjskega c. in kr. pešpolka 87: (1883–1919)* (diplomsko delo, Ljubljana: [K. Lužar], 2010). Jože Podpečnik, *Fronte se začinjajo prebujati: Rudolf Cvetko in prva svetovna vojna* (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2014).

⁹⁷ Miha Mohor, *Miško piše ... [poročila s soškega bojišča]: pisma Mihaela Mohorja, topničarja na soškem bojišču, ki jih je objavljial tednik Gorenjec v letih 1915–1916* (Kranj: samozal. [Miha Mohor], 1994). Henrik Tuma, *Izza velike vojne* (Nova Gorica: Branko, 1994). Jože Hamersčak, *Skoz prvo svetovno* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994). Bogumil Vošnjak, *Dnevnik iz prve svetovne vojne* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994). Julius Kugy, *Vojne podobe iz Julijskih Alp: deveto poglavje* (Ljubljana: Kres, 1995). Albin Mlakar, *Dnevnik: 1914–1918* (Kobarid: Turistična agencija K. C. K., 1995). Pavle Pestotnik, *Moja življenjska slika* (San Ramon (CA): V. Bevc, 1995). *Drobni spomini na veliko vojno: 1914–1918*, ur. Nande Razboršek (Zagorje ob Savi: Občina, 1998). Franc Jernej Zupančič, *Dnevnik: 1914–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1998). Franc Rueh, *Moj dnevnik: 1915–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1999). Anton Grahek, *Spomini na prvo svetovno vojno in ujetništvo* (Ljubljana: Mladika, 2001). Amandus Pepernik, *Doberdob, slovenskih fantov grob* (Ljubljana: Karantanija, 2005). Ivan Matičič, *Na krvavih poljanah: trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka* (Ljubljana: Karantanija, 2006). Aleksander Ličan, *Spomini iz Sibirije* (Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2006). Peter Naglič, *Moje življenje v svetovni vojni: fotodnevnik vojaka 1914–1918 = La mia vita nella grande guerra: fotodiario di un soldato* (Ljubljana: Modrijan, Mestni muzej, 2007). Karel Jurca, *Vojni dnevnik desetnika* (Trst: Mladika, 2008). Andrej Zlobec, *V viharju soške* (Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, 2008). Franjo Robida, *Iz stare Ljubljane na soško fronto: spomini na staro Ljubljano, soško fronto in boje za severno mejo* (Radovljica: Didakta, 2008). Franjo Malgaj, *Vojni spomini: 1914–1919* (Maribor: Pro-Andy, 2009). Vladimir Bregar, *S Turudijevim bataljonom na soškem bojišču: iz pisem poročnika Vladimirja Bregarja* (Celovec: Mohorjeva, 2009). Andrej Zlobec, *V viharju prve svetovne vojne* (Ljubljana: samozal. D. Kunaver, 2010). Milan Škerlj, *Spomini in vojni dnevnik* (Izola: Mandrač, 2011). Jakob Prešeren, *Vojak: 1915–1918* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2014). *Pisma s fronte: pisma, pesmi in prozni odlomki slovenskih jev o I. svetovni vojni v Sloveniji*, ur. Ifigenija Simonović (Ljubljana: Slovenski PEN, 2014). Stojan Glavina, *Hitro še eno pismo preden gremo v ogenj: Jaz sem zdrav in se mi dobro godi: vojna pošta lonjerskih fantov s [!] bojnega polja med 1915–1918* (S. l.: s. n., 2014). Iva Viličič, *Dnevnik: [26. 3. – 26. 5. 1917]*, ur. David Erik Pipan (Šempeter: Društvo soška fronta Nova Gorica, 2013). Ivan Uršič, *Zdaj pa grem na bojno polje: pesmi in dnevniški zapisi 1915–1917* (Tolmin: Tolminski muzej, 2014). Alojz Goriup, *Od Galicije do Južne Tirolske: vojni dnevnik 1914–1918* (Trst: Mladika, 2014). Zsigmond Jankó, *Vágyakozás a lövészárkokból : egy szécsiszentlászlói házaspár, Jankó Zsigmond és Kovács Matild levelezése az I. világháború alatt Lendva : Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet* (Maribor: Területi Levéltár = Lendava: Zavod za informativno dejavnost madžarske narodnosti; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2014).

⁹⁸ Ivan Vogrič, *Slovenski književniki in I. svetovna vojna* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001). Maja Jocif, *Prva svetovna vojna v slovenski in svetovni prozi* (diplomsko delo, S.l.: [M. Jocif], 2004). Tone Smolej, »'Ne jaz, ampak vojska je napisala to povest.' Prva svetovna vojna in slovenska književnost (1914–1941),« v: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, 98–108. Katja Mihurko Ponž, *Kratka pripovedna proza Marije Kmet* (Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006) (separat). Igor Grdina, *Muze in pepel: tri študije o vojnem*

celo stripovski upodobitvi slovenskega vojaka Antona.⁹⁹ Monografskim besedilom, ki predstavljajo po eni strani tipično avstro-ogrsko/slovensko vojno geografijo in s tem zelo kompleksne odnose, vplive, spoznanja, ki jih je vojna prinašala tudi zaradi svoje geografske raznolikosti, pa krajša besedila dodajajo neponovljive in nepogrešljive drobce posameznikovih vojnih spoznanj in tako zaokrožujejo slovensko pripoved o 1. svetovni vojni.¹⁰⁰ Predvsem pa v času stoletne obletnice prihajajo v slovenske muzeje nove zasebne zapuščine, fotoalbumi, dnevniki in spomini, ki so zagotovo neprecenljivi pričevalci prelomnega časa izpred stotih let. Spomini in dnevniki so tudi

---

ustvarjanju (Ljubljana: ICK – Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2014). Igor Grdina, »Absolutna vojna po slovensko,« v: *Doberdob: vojni roman slovenskega naroda* (Ljubljana: Beletrina, 2014), 485–08. Marta Verginella, »La Grande Guerra in Doberdò di Prežihov Voranc,« v: *Scrittori in trincea: la letteratura e la Grande Guerra* (Roma: Carocci, 2008), 144–51. Anton Šepetavc, »Vladimir Levstik v vrtincih prve svetovne vojne,« v: *Velika vojna in mali ljudje*, 91–107.

⁹⁹ Lucija Stepančič in Damijan Stepančič, *Anton!* (Dob pri Domžalah: Miš, 2014). V slovenščino je bil preveden tudi znameniti strip: Jaques Tardi, *Vojna v jarkih* (Ljubljana: Založba ZRC, Forum, 2012).

¹⁰⁰ Mitja Močnik, »Iz Galicije 1915,« *Vojnogodovinski zbornik* 17 (2004): 18–27. Janez J. Švajncer, »Naši topničarji na turškem bojišču 1915–18,« *Vojnogodovinski zbornik* 18 (2004): 31–39. France Bevk, »Doživel sem upor v Radgoni,« *Glasilo* 11, št. 1/2 (2004): 57–59. Brane Tušar, »Prva svetovna vojna mi je vzela dva pradedi,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 3 (dec. 2004): 20–25. Matija Malešič, »Dnevnik poročnika Matije Malešiča na Soški fronti,« *Vojnogodovinski zbornik* 20 (2005): 38–48. Marija Petek, »Milan Šter v 1. svetovni vojni,« *Vojnogodovinski zbornik*. 21 (2005): 14–17. Marjan Grosar, »Moj oče pripadnik slavnega 7. Pešpolka,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 4 (nov. 2006): 24–25. Vida Košmelj-Beravs, »Drugi rod neprostovoljnih vojakov družine Košmelj,« *Vojnogodovinski zbornik* 26 (2006): 30–35. Simon Kovačič, »Zaznamek vseh dogodkov: (vojaški dnevnik Franca Kuštrina z Logaršč),« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 4 (nov. 2006): 20–23. Branko Marušič, »O Kobileku Ardenga Sofficija in o drugih vojnih dnevnikih ter spominih italijanskih avtojev,« v: *Iz zgodovine Goriške* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2007), 289–304. Anton Košmelj, »Vojni dnevnik 1914,« *Vojnogodovinski zbornik* 30 (avg. 2007): 32–34. Vinko Avsenak, »Iz življenjske poti Darinke Kravanja,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 5 (nov. 2008): 9–13. Josip Mravljak, »Srečanje z grofom Attemsom 1917,« *Vojnogodovinski zbornik* 32 (2008): 36–38. Brane Tušar, »Feldtagebuch 1915,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 5 (nov. 2008): 60–65. Miha Šimac, »Zapiski vojaka Albina Peterlina (1895–1916): iz župnijske kronike župnije Homec,« *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 32, št. 2 (2009): 355–78. Petra Svobljak, »Prva svetovna vojna v življenju in delu Prežihovega Voranca,« v: *Prežihov Voranc - Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Dunaj = Wien: Slovenski znanstveni inštitut = Slowenisches Wissenschaftsinstitut, 2010), 57–70. Lojze Ličen, »Lojze Ličen – spomini na prvo svetovno vojno,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 6 (nov. 2010): 52–53. Josip Prelesnik, »'Zasulo me je': iz dnevnika vojaka v 20. lovskem bataljonu avstro-ogrske vojske,« *Zvon: kulturno - družbena revija* 13, št. 3 (2010): 41–45. Matevž Košir, »Človeštva največja sramota je vojna: zapiski Ivana Goriupa v Opčinah in Trstu iz let 1914–1919,« *Arhivi* 33, št. 1 (2010): 107–28. Tone Luskovič, »Kolaričevi fantje s Koga – Jožef, Franjo, Mirko in Branko, domoljubi, dobrovoljci in stebri slovenstva,« *Zgodovinski zapisi* 8 (2011): 21–36. Josip Prelesnik, »Res pravi pekel: iz pričevanja vojaka v 20. lovskem bataljonu avstro-ogrske vojske,« *Mohorjev koledar* (2011): 190–98. Rada Čopi, »Mihael Drašček in njegov vojaški kovček,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 8 (mar. 2013): 16–18. Dušan Škodič, »Neizstreljeni naboj: zgodba navadnega vojaka,« *Planinski vestnik* 114, št. 8 (avg. 2014): 4–10. Jožef Cvek, »Spomini Jožefa Cveka na vojsko,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 9 (nov. 2014): 13–14. Srečko Šorli in Vinko Avsenak, »Srečko Šorli – vojak treh vojn,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 9 (nov. 2014): 15–22. Rafael Pavličič, »Spomini na »veliko vojno,« *Zgodovinski listi: [zbornik Splošne knjižnice Ljutomer]* 22, št. 1 (2014): 48–55.

predmet znanstvenih analiz in diplomskih nalog.¹⁰¹ V primerjavi z obdobjem po 1. svetovni vojni, ko je bila problematika slovenskega dobrovoljskega gibanja gibalo slovenskega spominjanja na 1. svetovno vojno, ne pa tudi dejavni in tvorni del jugoslovanskega državotvornega spomina, za kar so si slovenski dobrovoljci ves čas prizadevali, pa se je v obravnavanem obdobju ta tematika povsem umaknila iz slovenskih obravnav zgodovine 1. svetovne vojne in le redke razprave poskušajo spomniti tudi na ta del slovenske vojaške zgodovine.¹⁰² Dnevniki, pisma in spomini razkrivajo vojaški vsakdan, svetle in temne strani vojaščine, dopustov, srečevanj z novimi kraji in ljudmi, s skušnjavami, o katerih doma morda ne bi nikoli razmišljali.¹⁰³ Zagotovo so o njih na glas in svareče pogosto razmišljali predstavniki katoliške cerkve na Slovenskem in njihova osrednja osebnost škof Anton Bonaventura Jeglič, katerega (tudi) medvojni dnevnik je izjemen vir časa, okolja in okoliščin, v katerih je bil pisan.¹⁰⁴

Med vojaškimi tematikami, vojaškimi seveda zato, ker izkušnja izhaja iz bojne tematike, a se potem preplete tudi v vprašanju medsebojnega vplivanja s civilnim svetom, posebno pozornost zagotovo zasluži tematika vojnih ujetnikov. Tematiziranje problematike vojnega ujetništva ima vsaj dve glavni smeri, to je ujetniško izku-

¹⁰¹ Marta Verginella, »Zgodovinska raba avtobiografskih virov in značilnosti ženskega avtobiografskega pisanja,« v: *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*, ur. Alenka Koron in Andrej Leben (Ljubljana: Studia literaria, 2011), 95–108. Sonja Mavsar, *Slovenski vojak v prvi svetovni vojni: analiza dnevnikov, spominov in pisem vojakov izdanih po letu 1945* (Ljubljana: [S. Mavsar], 2004). Marko Štepec, »Izkušnja vojne v dnevnikih in spomnih slovenskih vojakov,« v: *Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju*, 14–23. Oto Luthar in Igor Grdina, »'Naj se konča': vsakdanji spomin in podoba 'drugega' v (popularnih) interpretacijah I. svetovne vojne,« v: *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*, 1326. Irena Novak-Popov, »Slovenski dnevnik iz prve svetovne vojne,« v: *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*, 105–120. Petra Svobljak, »Pisanje kot zdravilo ali oznanilo bodočim rodovom: po slovenskih spominskih poteh vélike vojne,« *Acta Histriae* 19, št. 3 (2011): 523–40.

¹⁰² Franc Grafenauer, »Nocera Umbra - jugoslovanski dobrovoljci v Italiji,« *Slovenska vojska*, 3. 6. 1994, 24–25. Marijan F. Kranjc, »Prostovoljci (dobrovoljci) – del slovenske vojaške inteligence,« *Vojnozgodovinski zbornik* 6 (2001): 181–82. Marijan F. Kranjc, »Slovenski dobrovoljci srbske vojske 1912–1918,« v: *Vojaštvo [Elektronski vir] = Military* (2004). Marijan F. Kranjc, »Novi podatki o delovanju in borbah slovenskih dobrovoljcev v Rusiji (Sibiriji) 1917–1920,« v: *Vojaštvo [Elektronski vir] = Military*. Marijan F. Kranjc, »Tito v Omsku, Sibiriji, 1917/1920,« v: *Vojaštvo [Elektronski vir] = Military*.

¹⁰³ Janez Cvirn, »'Župnik je rekel, da bi bilo treba ženske zapečatiti': vpliv prve svetovne vojne na ločitev zakonov,« *Zgodovina za vse* 11, št. 2 (2004): 72–82. Dragan Matić, »In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes ...': vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v času povojne psihoze,« *Zgodovina za vse* 15, št. 2 (2008): 81–89. Jasna Vanček, »Prva svetovna vojna in poroke z vojaki: poroke z vojaki iz ljubezni ali zaradi podpor?,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 5 (nov. 2008): 28–31. Bogdan Šteh, »Mamin paket zavil v »veleizdajalsko vsebino«: slovenski vojak in politika med prvo svetovno vojno,« *Zgodovina za vse* 15, št. 1 (2008): 139–50. Miha Sluga, »Vtakni ga, ja, ma ne prav v vsak lajben: nekaj drobcev o spolnem življenju avstro-ogrskih vojakov med prvo svetovno vojno,« *Zgodovina za vse* 18, št. 2 (2011): 5–19.

¹⁰⁴ Bernardka Šenk, *Anton Bonaventura Jeglič in prva svetovna vojna: versko-moralna, socialno-karitativna in cerkveno-politična problematika* (diplomsko delo, Ljubljana: [B. Šenk], 2006). V letu 2015 je izšla tudi kritična izdaja dnevnika Anton Bonaventura Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipič Rehar (Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2015). Izdaja je navedena zgolj v opombi zaradi zavestne odločitve, da pregled objame obdobje 1994–2014.

šnjo slovenskih vojakov in ujetih nasprotnikovih vojakov, ki so jih slovenski tedanjiki srečevali in se z njimi spoznavali na slovenskem ozemlju. Če lahko pri prvi zapišemo, da o ujetništvu slovenskih vojakov predvsem v ruskem vojnem ujetništvu nekaj malega vemo, ker so bili že v času med obema svetovnima vojnama objavljeni številni spomini in ti danes doživljajo ponatise,¹⁰⁵ pa znanstvene razprave, ki bi temeljila na arhivskem gradivu, še nismo dočakali. V slovenskem kolektivnem zavedanju o 1. svetovni vojni je že vse od dogodka samega, predvsem pa zadnjih dvajset let zaradi odmevne slovesnosti v spomin na ruske vojne ujetnike, ki jih je zasul plaz med gradnjo vršiške ceste, prisotno spoznanje o mnogih ruskih vojnih ujetnikih, ki so v času vojne prisotni na slovenskem ozemlju. Tudi v tem primeru še nimamo na arhivskem gradivu temelječe študije, kar je sicer deloma poskušala Jasna Fischer, pa tudi Zvonka Zupanič Slavec, deloma je ujetniško problematiko pokrivala P. Svolfšak.¹⁰⁶ Italijanske vojne ujetnike na Ljubljanskem gradu je že pred obravnavanim obdobjem predstavil D. Matić.¹⁰⁷

Slovensko ozemlje je bilo od odprtja soške fronte območje armade na fronti, že pred majem 1915 pa je, kot vemo, v avstrijski polovici zavladal poseben birokratski režim, v katerem so zamrle demokratične pravice, prenehal se je sestajati parlament, predvsem pa se je povečala vloga vojska v javnem življenju. Posebna je bila vloga cenzure, katere naloge in učinki so daleč presegle predvidene naloge, saj je ta postala osrednje orodje nadzora nad državljani monarhije in (predvsem) vojnimi ujetniki.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Dominik Kacin, »Dnevnik z avstrijsko-ruske fronte v Karpatih in spomini iz vojaške bolnišnice v Romuniji iz let 1917–1918,« *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 49, št. 555/556 (1997): 23–60. Anton Grahek, *Spomini na prvo svetovno vojno in ujetništvo* (Ljubljana: Mladika, 2001). Nataša Kolar, »Oj fanti, kaj pa zdaj?«: *vojaška taborišča in rezervne bolnišnice v Strnišču med letoma 1915 in 1918* (Ptuj: Pokrajinski muzej, 2007). Petra Svolfšak, »Ujetniki,« v: *Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918*, 65–66. Blaž Vurnik, »Ljubljanski grad, karantenska postaja za vojne ujetnike v prvi svetovni vojni,« *Ljubljana*, jan./feb. 2009, 90–91. Blaž Vurnik, »Ljubljanski grad med I. svetovno vojno,« *Ljubljana*, feb. 2013, 67. Marijan F. Kranjc, »Tito v Omsku, Sibirija, 1917/1920,« v: *Vojaštvo [Elektronski vir] = Military* (2013). Petra Svolfšak, »Slovenski vojni ujetniki v prvi svetovni vojni,« v: *Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju*, 24–33. Damijan Grobelnik, »Vojna taborišča v Strnišču pri Ptujju med prvo svetovno vojno,« v: *Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju*, 34–41. Uroš Košir, »Čez dolgo spet 'Gorenska stran' in ti moj dom, men dobro znan!': Josip Košir in rusko ujetništvo (1914–1920),« *Arhivi* 37, št. 2 (2014): 45–55.

¹⁰⁶ Sergeja Hribar, *Rusko ujetništvo avstroogrskih vojakov v veliki vojni* (diplomska naloga, Zapuže: [S. Hribar], 2007). Jasna Fischer, »'Ruski' vojni ujetniki na slovenskem ozemlju 1914–1918,« v: *Nad pregradami = Poverh baryerov: prizadevanja za poglobitev stikov med narodi in kulturami Slovenije in Ruske federacije: jubilejna številka ob desetletnici Društva Slovenija - Rusija in devetdesetletnici Ruske kapelice pod Vršičem* (Ljubljana: Društvo Slovenija - Rusija, 2006), 133–36. Aleksander Ličan, *Spomini iz Sibirije* (Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2006). Jasna Fischer, »Ruski vojni ujetniki na ozemlju Republike Slovenije 1914–1918,« *Zgodovinski časopis* 63, št. 3/4 (2009), 350–72. Zvonka Zupanič Slavec in Petra Testen, *Ruska kapelica pod Vršičem: ob 15-letnici slovensko-ruskih srečanj: (1992–2006)* (Ljubljana: Unireal, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije = Unireal: Naučno občestvo istorii ohrany zdorov'ja Slovenii, 2007).

¹⁰⁷ *Ljubljanski grad med prvo svetovno vojno - taborišče za internirance in karantenska postaja za vojne ujetnik* (diplomsko delo, Ljubljana: [D. Matić], 1989).

¹⁰⁸ Miomir Križaj, »Cenzura v času prve svetovne vojne,« *Vojnogodovinski zbornik*. 8 (2002): 64–66. Petra Svolfšak, »Slovenci v primežu avstrijske cenzure,« v: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*,

Pomembna problematika vojne so tudi njene žrtve, tako zaradi neposrednih demografskih posledic kot tudi zaradi vpliva na spominjanje, na kolektivno zavedanje skupnosti in manipulativnosti problematike, predvsem ko gre za vprašanja državotvornega ali od države spodbujevanega spomina. Problematika števila ali deleža padlih slovenskih vojakov je bila predmet nekaj znanstvenih razprav, vendar je nedostopnost nekaterih temeljnih virov za preučevanje števila padlih (polkovne matične knjige) omejevala celostnost znanstvenih razprav.¹⁰⁹ Zagotovo pa v tem pogledu izstopajo krajevne obdelave omenjene problematike, ki so s soočenjem različnih virov (civilne matične knjige, spominske plošče, sezname izgub) v lokalnih okvirjih zmogle podati zelo verodostojno oceno »krvnega« davka posameznih slovenskih krajev z ožjo ali širšo okolico.¹¹⁰ Toda če v primeru vojaških žrtev prve svetovne vojne

109–27. Bernard Nežmah, »Prva svetovna vojna v časopisih,« *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo* 185/186 (2014): 82–101.

¹⁰⁹ France Kresal, »Invalidi in vojne vdove kot trajne posledice prve svetovne vojne, njihov status, število in struktura,« v: *Množične smrti na Slovenskem: zbornik referatov* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999), 307–13. Petra Svoltjšak, »Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med 1. svetovno vojno,« v: *Množične smrti na Slovenskem*, 225–40. Petra Svoltjšak, »Prispevek k poznavanju problematike slovenskih žrtev prve svetovne vojne,« *Nova revija: mesečnik za kulturo* 18, št. 201 (jan. 1999): 16–20. Petra Svoltjšak, »O poklicni in starostni strukturi padlih avstroogrskih vojakov v prvi svetovni vojni,« v: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001), 835–50.

¹¹⁰ Metka Čuk, *Prva svetovna vojna in slovenski vojni pohabljeni* (diplomsko delo, Ljubljana: [M. Čuk], 1994). Brane Penca, *Mokropoljčani: žrtve I. in II. svetovne vojne iz Dolenjega Mokrega Polja* (Dolenje Moko Polje: samozal., 1995). Elio Fornazarič, »Grobovi slovenskih fantov iz prve svetovne vojne: nekaj obrobni, a še vedno neobjavljenih dokumentov,« *Jadranski koledar* (1998): 166–70. Anton Trpin, »Žrtve prve in druge svetovne vojne župnije Šentjernej,« v: *Zbornik župnije Šentjernej* (1999), 511–24. Nataša Budna Kodrič, »Žrtve prve svetovne vojne na Škofjeloškem,« v: *Gorenjska: 1900–2000: [knjiga gorenjske samozavesti]*, 242–43. Janez Krajnc, *Padli rudarji v veliki vojni* (Ljubljana: Kolovrat & Krajnc, 2002). Miran Aplinc, »Edini pri nas: v Zavodnjah stoji spomenik padlim in pogrešanim v prvi svetovni vojni,« *List: revija za kulturna in druga vprašanja občine Šoštanj in širše*, 27. 11. 2003, 14–15. Janko Maček, *Rovte v viharju vojne in revolucije* (Ljubljana: samozal., 2003). Srečko Vončina, »Vojaki iz Črnega Vrha in okolice, padli in pogrešani v prvi svetovni vojni,« v: *Črni Vrh pod Austro-Ogrsko*, 235–39. Emica Ogrizek, »Do božiča bomo doma«. Padli in pogrešani vojaki iz ormoškega območja v prvi svetovni vojni,« v: *Ormož skozi stoletja V.* (Ormož: Občina, 2005), 302–315. Martin Prašnički, »Podaljšan seznam vojnih žrtev prve svetovne vojne iz Cirkulan,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 76 = n.v. 41, št. 1/2 (2005): 101–14. Martin Prašnički, »Velika vojna in Barbarčani,« v: *Cirkulane: svet Belanov* (Cirkulane: Halo, 2005), 147–155. Helena Matičič, »Padel junaške smrti: v »Slovincu« objavljene osmrtnice za vojake, ki so umrli v 1. svetovni vojni (diplomsko delo, Ljubljana: [H. Matičič Hostnik], 2007). Damjana Fortunat-Černilogar, »Kje stoji jim grobni križ?,« v: *Tolminsko mostišče II*, 85–105. Darja Piriš, »Kam so vsi ti fantje šli,« v: *Tolminsko mostišče II*, 27–82. Galić in Piriš, *Od Krna do Rombona: 1915–1917*. Miro Simčič, »Koliko je bilo padlih: žrtve soške fronte,« *Revija obramba* 39, št. 3 (mar. 2007): 60–61. Miro Simčič, »Soča, njene žrtve in miti,« *Primorske novice*, 5. 1. 2007, 18. Janez Žitko, »Padli v prvi svetovni vojni 1914–1918,« *Vrbniški razgledi* 9 (2008): 9–27. Miha Šimac, »'Kjer smrt junaške brate povabi v svate': v ljubljanskih bolnišnicah 1914–1918,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 5 (2008): 20–27. Miha Šimac, »Vojaški grobovi iz 1. svetovne vojne na tržiškem pokopališču: 90 let od konca 1. svetovne vojne,« *Tržičan*, 2. 2. 2010, 28–29. Miha Šimac, »Nadporočnik Egon Gabrijelčič (1888–1915) - junak tržaškega pehotnega polka,« *Kronika* 60, št. 1 (2012): 95–102. Tadej Munih, *Lušinu: 17. 8. 1917* (Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, 2012). *Seznam žrtev prve svetovne vojne: objavljeni v koledarju Goriške matice* ([S. n.: s. l.], 2012). Damir Globočnik,

lahko pišemo o tem, da je navkljub fragmentarnosti mogoče dobiti zelo posplošeno sliko, pa tega zagotovo ni mogoče trditi za vprašanje civilnih žrtev vojne, ki so, tako kot je na splošno veljalo za civilno sfero 1. svetovne vojne, to vprašanje obdelano le v skromnih drobcih.¹¹¹

Padli vojaki, njim postavljeni spomeniki in spominske plošče, ki so tudi predmet spletne zbirke¹¹² in zbirke Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, predstavljajo temelj sodobnih študij spomina in tako vseslovenska kot posoška spominska pokrajina¹¹³ nudita izjemen vir interpretacij spomina, njegovih preobrazb v in zaradi različnih zgodovinskih okoliščin, ki so preobrazale odnos Slovencev do lastne preteklosti in do njihovih/naših nekdanjih domovin. Vprašanjem spomina so se posvečali O. Luthar, I. Grdina,¹¹⁴ M. Verginella,¹¹⁵ s prostorom Julijske krajine se je posebej ukvarjal B. Klabjan ter je pod njegovim mentorstvom nastala tudi diplomatska naloga,¹¹⁶ P. Svolfšak s celotnim slovenskim prostorom ter tudi agenti tega spomina – Zvezo bojevnikov vojne, veteransko organizacijo, katere dejavnosti zgovorno priča o položaju veteranov 1. svetovne vojne na Slovenskem.¹¹⁷

»Spomenika padlim v 1. svetovni vojni v Škofji Loki in Stari Loki,« *Loški razgledi* 59 (2012): 111–24. Mojca Rutar, »Poklon dedu, padlemu na soški fronti pred skoraj 100 leti,« *Sočasnik: publikacija Posoškega razvojnega centra* 14, št. 2 (2013): 34–35. Martin Prašnički, *Žrtve svetovnih vojn z območja Cirkulan: kritična analiza podatkov, revizija in dopolnitve seznamov* (Cirkulane: Društvo za oživitev gradu Borl, 2013). Marko Štepec, »Pozabljeni grobovi slovenskih vojakov: od Galicije do Monte Chiese,« *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin* 2 (2014): 40–45. Marjan Toš, »Lenart in prva svetovna vojna,« *Ovtarjeve novice: časopis osrednjih Slovenskih goric* 6, št. 11 (19. dec. 2014): 18. Jože Dežman et al., *Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918* (Kranj: Gorenjski muzej, 2014). Vlado Klemše, *Odšli so brez slave in brez spomina* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Vrh: Gospodarska Zadruga Brajda, 2014).

¹¹¹ Renato Podbersič in Vili Princič, »Prvi letalski napad na Ljubljano,« *Na fronti* 2 (apr. 2003): 35–38. Tadej Koren, *Idrsko, 4. junij 1915: prve civilne žrtve I. svetovne vojne iz vasi ob Soči* (Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru in Posočju, 2010). Jože Šušterčič, »Družina Šušterčič iz Gorjanskega pri Komnu – spomin na prvo svetovno vojno in tragičen dogodek leta 1916,« *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 9 (nov. 2014): 8–13.

¹¹² »Spomeniki 1. svetovne vojne,« *Arzenal*, <http://www.arzenal.si/sobe/zbirke/spomeniki>.

¹¹³ Tadej Koren in Petra Testen, »Spomin, prostor in ostaline soške fronte: primer Poti miru,« v: *Velika vojna in mali ljudje*, 67–78.

¹¹⁴ Grdina in Luthar, »'Naj se konča'. Oto Luthar, 'Dokler nas smrt ne loči': moderna spominska pokrajina in nacionalizacija kolektivnega spomina po prvi svetovni vojni,« v: *Politike reprezentacije v Jugovzhodni Evropi na prelomu stoletij*, ur. Tanja Petrovič (Ljubljana: Založba ZRC, 2011), 173–99.

¹¹⁵ Marta Verginella, »Velika vojna med spominom in pozabo,« v: *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja*, 79–88.

¹¹⁶ Jaka Fili, *Soška fronta in reprezentacije žrtev med svetovnima vojnama* (diplomsko delo, Koper: [J. Fili], 2013).

¹¹⁷ *Bojevniki: spomini vojnih veteranov prve svetovne vojne*, ur. Marjeta Žebovec (Ljubljana: Karantanija, 2014). Petra Svolfšak, »Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: »Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi,« *Prispevki za novejšjo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 277–88. Petra Svolfšak, »Kdaj bomo posvojili prvo svetovno vojno?,« *Nova revija* 26, št. 307/308 (nov./dec. 2007): 218–24. Petra Svolfšak, »La memoria della guerra in Slovenia,« v: *Esercito e popolazioni nella Grande Guerra: autunno 1917*, ur. Alberto Monticone in Paolo Scandaletti (Udine: Gaspari, 2008), 79–85. Petra Svolfšak, »Slovenian historiography and collective memory of the World War I in the First Yugoslavia (1918–1941),« v: *Twentieth*

Z zornega kota javnega spominjanja, zavedanja o prelomnem značaju prve svetovne vojne za slovenski narod in slovenski prostor ter njuno prihodnost je levji delež prispevala tudi slovenska Radiotelevizija, ki se je v obstoletnično dogajanje dejavno vključila z dvema dokumentarnima serijama: Slovenci in 1. svetovna vojna 1914–1918 (2014) s petimi deli – Zatišje pred viharjem, Krvave galicijske poljane, Doberdob, slovenskih fantov grob, Preboj pri Kobaridu, Propad in V Fokusu, v kateri pogloblja posamezne tematike: Ozadja prestolonaslednikove smrti, Ženske v veliki vojni 1914–1918, Sacro egoismo, Slovenci pod Habsburžani. Leto 2014 so zaznamovale številne razstave, v katerih je vojna izkazala izjemno izpovedno moč, obenem pa tudi nepričakovan združevalni naboj, saj so svoje zamisli skupaj uresničevali slovenski muzeji, ali »zgolj«, pa vendarle prvič, vsi oddelki Narodne in univerzitetne knjižnice ter Zgodovinskega arhiva Ljubljana.¹¹⁸ V celotnem dvajsetletnem obdobju, ki predstavlja časovni okvir razprave, pa je odmevalo kar nekaj izvrstnih razstav na temo 1. svetovne vojne, osrednja zlasti v Muzeju novejše zgodovine Slovenije.¹¹⁹

Posebno tematsko poglavje bi seveda zaslužila dediščina soške fronte, ne zgolj zaradi obsega, vpliva, sporočilne vrednosti, temveč zato, ker so bili prav muzeji in zbiralci tisti, ki so vrnili najprej soško fronto in nato 1. svetovno vojno nasploh v okrožje slovenskega kolektivnega pomnjenja na zgoščeno zgodovino 20. stoletja, a omenimo le nekaj temeljnih besedil.¹²⁰

century wars in European memory, ur. Józef Niznik (Frankfurt am Main [etc.]: P. Lang, 2013), 205–16.

¹¹⁸ Miru je konec. Rudolf Cvetko in prva svetovna vojna (Narodni muzej Slovenije in Železniški muzej Slovenskih železnic). Bosansko-hercegovski vojaki na soški fronti (Tolminski muzej). »Take vojne si nismo predstavljali ...« (Muzej novejše zgodovine Slovenije). Začetek velike vojne, zaledje na Kranjskem (Zgodovinski arhiv Ljubljana). Razstava 1914 – Položaj žensk na predvečer vojne (Fundacija Poti miru v Posočju, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, ZRC SAZU). Kam usoda jih je peljala? (Goriški muzej). Razstava »Na krilih zgodovine 1915–1917, Avstro-ogrsko letalstvo na soški fronti« (Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju). Avstrijsko-slovenska Potujoča razstava »Spuren/Sledi« (SKICA, Veleposlaništvo RS v Avstriji). Oj, zdaj gremo! Odhod Dolenjcev na veliko vojno (Dolenjski muzej Novo mesto). »Oblaki so rdeči« (Muzej narodne osvoboditve Maribor). »1. svetovna vojna in njen odmev na Celjskem« (Zgodovinski arhiv Celje, Muzej novejše zgodovine Celje, Muzej novejše zgodovine Slovenije). »Leta 1. SV poročnika Henrika Rika Mravljalka iz Šoštanj« (Muzej Velenje, Velenjski grad in Muzej usnjarstva na Slovenskem, Šoštanj). »Lepo od doma slovo so vzeli« (Muzej Velenje). Pilon v 1. svetovni vojni (Pilonova galerija). Vihar sovražen svet pretresa: razstava ob stoletnici začetka prve svetovne vojne (NUK).

¹¹⁹ Slovenci in prva svetovna vojna 1914–1918 (2011).

¹²⁰ Damjana Fortunat Černilogar, »Materialne ostaline soške fronte na Tolminskem,« *Kronika* 42, št. 1 (1994): 59–63. Damjana Fortunat Černilogar, *Skrb za dediščino in njeno varovanje med 1. svetovno vojno – italijanski odnos do kulturne dediščine = Cura e tutela dei beni culturali durante la prima guerra mondiale - la condotta italiana nei suoi confronti* (Koper: [s. n.], 1994). Damjana Fortunat Černilogar, *Materialne ostaline soške fronte* (magistrska naloga, Tolmin: [D. Fortunat Černilogar], 1996). Damjana Fortunat Černilogar, »Odnos bojujočih se strani na soškem bojišču do kulturne dediščine,« *Nova revija: mesečnik za kulturo* 17, št. 189 (jan. 1998): 155–62. Aljoša Ivanović, *Pravno varstvo dediščine Soške fronte* (diplomska naloga, Ljubljana: [A. Ivanović], 2003). Jakob Marušič, *Prva svetovna vojna v muzejih na Slovenskem: dediščina prve svetovne vojne* (magistrska naloga, Ljubljana: [J. Marušič], 2006). Damjana Fortunat Černilogar, »Premična dediščina Soške fronte,« v: *Tolminski zbornik*, Knj. 4 (2010), 270–79. Iztok Butinar, *Vključenost ostalin soške fronte v turistično ponudbo* (diplomska naloga, Bled [i. e.] Rateče: [I. Butinar], 2010). Kristina Melinc, *Dediščina Soške fronte* (diplomska naloga, Koper: [K. Melinc],

Za konec pa le nekaj številčk: v obdobju 1918 do 2014 je izšlo 2952 bibliografskih enot (po COBISS), od tega 1120 v zadnji desetih letih, oziroma 1757 v obravnavanem obdobju; med letoma 1994 in 2014 je izšlo 447 monografij (od znanstvenih, strokovnih, poljudnih, vodnikov, katalogov, diplomskih nalog) in 1052 enot je bilo posvečenih soški fronti. Toda kvantitativen porast napisanih besedil, katerih izbor je prikazan v pričujoči razpravi, še ne pove ničesar o tem, kaj se je zgodilo na polju vsebin, ki jih obravnavajo navedene bibliografske enote. V tem smislu lahko upravičeno zatrdimo, da je nihalo zanihalo navzgor in so pozaba, zasenčenost, drugorazrednost, izrazi, ki pripadajo preteklosti obravnavanja 1. svetovne vojne v slovenskem zgodovinskem spominjanju. Kakor je »terjalo« obdobje nastanka prve združene južnoslovenske države med letoma 1918 in 1941 usmerjen, državno voden in podpiran združiteljski spomin na 1. svetovno vojno, v kateri se je slovensko-avstro-ogrsko izkušnja umikala v zaledje spomina, ter je 2. svetovna vojna ponovno postavila zgodovinarjem in piscem zgodovine nove zahteve ter tako usmerjala tematska polja slovenskega zgodovinopisja, je tudi obdobje politične demokratizacije in državne osamosvojitve prineslo zasuk navznoter. Toda istočasno se je zgodil premik v smeri emancipacije slovenskega zgodovinjenja 1. svetovne vojne v obzorje evropskih tematizacij in utrjevanja slovenske vojne izkušnje na evropskem zemljevidu 1. svetovne vojne.

Viri in literatura¹²¹

Literatura:

- Clausewitz, Carl von. *O vojni*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2004.
- Grdina, Igor. »Nedokončana vojna.« V: *Velika vojna in mali ljudje*. Ur. Igor Grdina, 7–12. Šentjur: Knjižnica; Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo - ICK, 2014.
- Kos, Mateja. »Deželni muzej in prva svetovna vojna.« *Argo* 57, št. 1 (2014): 34–47.
- Krumeich, Gerd in Gerhard Hirschfeld. »Writing the history of the First World War.« V: *Brill's encyclopedia of the First World War*. Ur. Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich in Irina Renz, 241–49. Leiden, Boston: Brill, 2012.
- Svolfšak, Petra. »Prva svetovna vojna in Slovenci: 1. del.« *Zgodovinski časopis* 47, št. 2 (1993): 263–87.
- Svolfšak, Petra. »Prva svetovna vojna in Slovenci: II. 1945–1992.« *Zgodovinski časopis* 47, št. 4 (1993): 547–67.
- Svolfšak, Petra. »Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov: »Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi.«« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 277–88.
- Tallec, Yohann le. »Historiography of World War One.« *The British Library*. Pridobljeno 25. 9. 2015. <http://www.bl.uk/world-war-one/articles/historiography-of-world-war-one>.
- Winter, Jay in Antoine Prost. *The Great War in history: debates and controversies, 1914 to the present*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006.

2011). Rok Tomažinčič, *Soška fronta in njeni ostanki kot turistična ponudba občine Komen* (diplomsko delo, Ljubljana: [R. Tomažinčič], 2013). Matic Volarič, *Zasebne vojaške zbirke na Kobariškem: primer obranjanja vojaške in kulturne dediščine ter spomina na 1. svetovno vojno* (diplomsko delo, Koper: [M. Volarič], 2014).

¹²¹ Seznam literature vsebuje zgolj temeljno literaturo, uporabljeno za uvodni del tega prispevka. Ostalo literaturo z vsemi bibliografskimi podrobnostmi vsebujejo sprotne opombe.

- Žvanut, Maja. »Delovanje Deželne centrale za domovinsko varstvo za Kranjsko med I. svetovno vojno - priprave za vojni muzej.« *Kronika* 33, št. 1 (1985): 64–67.

Petra Svoltjšak

WORLD WAR I AND SLOVENIANS: 1994–2014

S U M M A R Y

The paper examines the Slovenian World War I historiography in the period from 1994 to 2014 and is a continuation of a paper on the Slovenian Great War historiography between 1918 and 1993. It analyses the evolution of Slovenian historiography in comparison with European historiography and the previous periods. Besides the consistent expansion of literature, the contextual frame has changed in comparison with the period 1918 – 1993. From 1918 to 1941, World War I played an important role in the formation of the Yugoslav collective memory, with such central themes as the volunteers, the Serbian war experience, the military uprisings as acts of demolishing the Monarchy; while the Isonzo Front was a second-class theme. After World War II, World War I as a whole retreated to the background, overshadowed by other sorts of historiographic research. However, the 1980s represent a period when an increasing amount of literature once again focused on World War I.

The article explores the various themes that historians and history writers have been interested in. The latter have been, for a long time, the initiators of research, especially that of the Isonzo Front, which has become the centre of the Slovenian collective remembrance of the Great War. Historiographic interest has revolved around the personal and intimate experience of Slovenian soldiers, contained in many memoirs and diaries published in the last decades, the issue of victims of the war and the (re)shaping of memory, the role of the Slovenian church, gender issues, and everyday life behind the front lines. Central themes, related to the Isonzo Front, include the refugee problematic, the Italian occupation, the battles and the role of the Slovenian regiments, as well as the heritage of this war and its presentation to the wider public. Slovenian historiography has thus addressed many important themes and dealt with them in a wider European context, as the Slovenian “case” could serve as a “case study” for many World War I analyses due to the simple fact that the Slovenian population and territory had witnessed many aspects of war as the war geography had become diversified and the attitudes towards war had changed in relation to the dynamics of war. On the other hand, civilians suffered, directly and indirectly, due to the immediate and subsequent consequences of the war, which has also been reflected in the historical production of the recent decades.